

(5 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1837)

“Ότι οί πολεμικοί ἄνδρες τοὺς ὁποίους θάψομεν σήμερον ἐγεννήθησαν εἰς καιροὺς καλούς διὰ τὴν ἀρετὴν τοὺς καὶ διὰ τὴν δόξαν τοὺς τὸ μαρτυρεῖ τὸ ἀκροθιλάσσιο τῆς Ἀφρικῆς ὅπου πολέμωντας ἀνδρειωμένα ἀπέθαναν· καὶ τὸ φανερόν οἱ τιμὲς ποὺ τοὺς γίνονται εἰς τὰ πατριὰ τοὺς χώματι. Ἡ εὐτυχία τοὺς ἐδίδε μάλιστα εἶδαν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἐπειδὴ ἐχαιρέτησαν¹ διὰ γεννήτριά² των τὴν γῆν τῆς Γαλλίας. Τὸ δῶρημα τῆς γεννήσεως δηλοποιήθηκε κάλλιστα ἀπὸ τὸν παλαιὸν ναύαρχον ὅταν ἀποκρινόμενος εἰς τὸν νησιώτη τῆς Σέρφου εἶπε : «*Ilotè dèn θ' ἀποκτοῦσα τόσες τιμὲς ἂν ἦμουν ἀπὸ τὴν Σέρφου, ἀλλ' οὔτε σὺ θὰ δοξάζουσιν ἂν ἦσουν Ἀθηναῖος*». Ἡ ἀπόκρισις τοῦ φημιστοῦ “Ελληνοῦ εἶναι μεστὴ ἀπὸ³ ἔννοιαν μὲ τὸ νὰ φανερώναι ἀκόμη ὅτι τὸ φίλεργον τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ τελειοποιήσῃ τὸ χάρισμα τῆς φύσεως· καλὸι τοὺς λοιποὶν ἦτον οἱ φονευμένοι ἥρωες ὅταν ἅμα γεννιοῦνταν γράφονταν μέλη μιᾶς τόσον πολεμικῆς φυλῆς καὶ ὅταν τὰ κίνδυνα τῶν ἀρμάτων ἐμελλε νὰ φέρουν βοήθειαν καὶ ἔφελος εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ταιριάζει νὰ προυμιᾶσωμεν λέγοντας πόθε ἄρχισε καὶ πῶς ἐσυμπληρώθη τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔθνους μας· θ' ἀποδώσωμεν οὕτως τὰ ὀφειλόμενα εὐχαριστήρια εἰς τοὺς πρωτυτερινοὺς οἱ ὁποῖοι ἐδείξαν τὸν δρόμον τῆς τιμῆς εἰς τοὺς νεωτέρους· καλὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἐξόφλησις τοῦ χρέους, καὶ αὐτοὶ οἱ νεώτεροι πάλαι θὰ χρησιμεύσουν ὡς καίμενον δόξης εἰς τοὺς λόγους τῶν μεταγενεστέρων.

Τὰ ἔθνη παύουν⁴ ὡς σβήνεται⁵ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου· εἶθον οἱ παλαιὲς Ἀθηναῖς καὶ ἡ Ρώμη καὶ ὅλη ἡ Ἑλλάδα ἐλειψαν ἀπὸ τὸν κόσμον, πλὴν ὁ νοῦς ὁ ἀρχαῖος δὲν ἐνταφιάσθη μὲ τὰ περιβόητα ἔθνη εἰς τὴν ὥραν τοῦ θανάτου ὡς διηγοῦνται διὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅτι ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ φονικοῦ ἀνδρὸς ὁμοιάζε νὰ φύγει τὸ ἀστροπελέκι καὶ νὰ βροντάει μεταξύ γῆς καὶ οὐρανοῦ, ὁμοία ἡ ψυχὴ τοῦ παλαιοῦ καιροῦ χωρίζεται καὶ ἀκτινοβολεῖ μέσα ἀπὸ τὰς πολιτείας [φ.2α] ποὺ καλοῦμεν Ρώμην ἢ Ἀθῆνας. Ἀπὸ τοὺς κάμπους τοῦ Μαραθῶνος ἢ τῆς Ζάμης καὶ ἀπὸ τὰ δένδρολογημένα μονόπατια ὅπου ἡ αὐγὴ εἶδε συχνὰ τὸν ἄγρυπνον Πλάτωνα, τὸν εἶδε νὰ ἐπικαλεῖται τὴν φῶτις τῶν Θεοτήτων δικαιοσύνης καὶ ὠραιότητος, ὁ ἀντίπαλος τῶν αἰώνων δὲν ἐσίγησε ποτὲ ἠχολογώντας τὰ ἐνδοξὰ ἔργα. Καὶ τὸ πράγμα ὅπου εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν προξενεῖ μᾶλλον θαυμασμὸν παρὰ ἀπορίαν (ἐπειδὴ φαίνεται νόμος αἰώνιος τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς κτίσεως) εἶναι ὅτι ὁ καιρὸς ξετιμῶνει τὴν ἀξίαν τῶν συμβάντων. Ἀφήνει εἰς τὸ σκοτάδι τὰ ἀπρεπῆ ἔργα καὶ χαρίζει χάριν εἰς τὰ γενναῖα· δὲν θέλει τὸν ἄγουρο καρπὸν, ἀλλὰ ὀρέγεται τὰ ἴσχυρὰ ποὺ στάζουν εὐωδίας καὶ μέλι. Μὲ ποῖα θέληγητρα τῇ ἀληθείᾳ φανερόνεται εἰς ἡμᾶς ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, μ' ὅλον ὅπου ἤξεύρομεν μὲ πόσῃν πικρότητι αὐτὸς ὁ λαὸς ἐπότισε τοὺς πλέον ἁμαρτωλοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἐγὼ, ὅσες φορές μαλατῶ τὸν παλαιὸν πολιτισμὸν, βλέπω ἐμπρὸς πάντοτε τὸν “Ελληνα ὅπου θεατῆς τῶν μονομάχων τῆς Ρώμης στρεφόμενος εἰς τοὺς πλησίον του εἶπε : «*Ἄν ποτε γίνων αὐτοὶ οἱ ἀγῶνες εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει πρῶτα νὰ ρίξωμεν κατὰ γῆς τοὺς ναοὺς ἀφιερωμένους εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν*». Ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ βαθύνουν καλύτερα εἰς τὸν στοχασμὸν τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἃς κοιτάξουν τὸ μάρμαρον τοῦ μονομάχου, ὡς σώζεται εἰς τὴν πόλιν τῶν Λατίνων, ἃς ἰδοῦν τὸ αἶμα ποὺ ξεχειλίζει ἀπὸ τὰ στήθη του καὶ τὰ μαλλιά ἔγρια καὶ ὀρθὰ εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ λαβωμένου· ἃς προσθέσωμεν εἰς τὴν αἰσθαντικότητά τοῦ ἀπλοῦ “Ελληνοῦ καὶ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ βασιλέως, ποὺ διέταξε τὴν παῦσιν τῶν ἀνθρωπίνων θυσιῶν εἰς

* Ἀντίγραφο πιθανότατα τοῦ Δημητρίου Μάτσει ἀπὸ αὐτόγραφο τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη, ποὺ δὲν βρέθηκε στὰ κατάλοιπά του τῆς Ζακύνθου, ἀχρονολόγητο, μὲ τὸν παραπάνω τίτλο, φφ. 4 (31 : 20), γραμμένα δίπλευρα καὶ τσακισμένα στὴ μέση, μαζὶ μὲ τέσσερα λευκά. Ἡ χρονολογία τοῦ λόγου ταυτίστηκε ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Musée de l'Armée τοῦ Παρισιῦ. Βλ. Προλεγόμενά μας, σ. 21. Οἱ ὑπογραμμισμένες λέξεις στὸ χειρόγραφο, μὲ ἄλλο μελάνι, ἔγιναν ἀπὸ τὸν Τερτσέτη, ποὺ ἤθελε προφανῶς νὰ τις ἀλλάξῃ μὲ ἄλλες. Ἐὐ χεῖρὸν τοῦ αὐτοῦ σώζεται στὸ ἀρχεῖο μας.

1. Ὑπογραμμισμένο στὸ χγφ. ἀπὸ τὸν Τερτσέτη.

2. Ὑπογραμμισμένο ἀπὸ τὸν Τερτσέτη.

3. Ὑπογραμμισμένο ἀπὸ τὸν Τερτσέτη.

4 καὶ 5. Ὁ Τερτσέτης σημειώνει κάτω ἀπὸ τίς δύο αὐτὰς λέξεις σκαυρὸ, μὲ σκοπὸ νὰ βρεῖ ἄλλες.

τούς βαρβάρους πολίτας τῆς Καρχηδονίας· ἄρθρον συνθήκης βέβαια, ποῦ ἤθελε ἀποδώσει πρεπόντως τὰ σκῆπτρα τῆς αἰκουμένης εἰς τὸν Συρακούσιν ἡγεμόνα· ἡ χάρις τῆς ιδέας δοξολογεῖ τὴν πατρίδα ποῦ ἐγέννησε τὰ γενναϊότατα τέκνα.

Διὰ τὸν ἴδιον νόμον τοῦ καιροῦ, μὲ πόσον μεγαλεῖον φθάνει εἰς ἡμᾶς τὸ ὄνομα τοῦ λαοῦ τῆς Ρώμης, αὐτοῦ τοῦ φοβεροῦ ἀθλητοῦ τῆς Ἰταλίας ποῦ ἐμονομαχοῦσεν ἐνώπιον Ἰλίου μὲ τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ τοὺς συγγρόνους του βασιλεῖς διὰ τὸ βασιλεῖον τοῦ κόσμου, καὶ ἐχειρετίσθη τόσες φορὲς στρυφνοφόρος ἀθλητὴς εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ Καπιτωλίου. Ὡς ἐνθυμηθοῦμεν τὸν τροπαιοῦχον στρατηγὸν ποῦ ἔλεγχε τὸν αἰχμαλώτην Μακεδόνα ὅτι τὰ δάκρυά του ἐντροπιάζουν τὰ νικηφόρα ὅπλα τῆς Ρώμης. Ὡς ἐνθυμηθοῦμεν τὸν Κρίσχα ποῦ ἐπαινώντας τὸν εὐγλωττον ρήτορα ἔλεγεν ὅτι ἀπλώσε τὰ σύνορα τοῦ νόου, καθὼς ἄλλοι ἀπλώσαν τὰ ἄκρα τῆς ἐπικρατείας. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐνθυμήματα θὰ γνωρίσωμεν ποία ἦτον ἡ μαχαλοφυγία τοῦ ἔθνους τῶν Ρωμαίων, καὶ πόση ἡ ὑποληψία του διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ πνεύματος. Πολλὰ ἔθνη θὰ διαβούν ἀπὸ τὸν κόσμον· ἄλλα θὰ φανοῦν ὅμοια ἢ καὶ καλότερα τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ, πλὴν ἡ ἱστορία του θὰ μείνει πάντοτε εἰς τὰ χρονικά τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἡ ἀποθέωσις τῆς δόξης. Ὁ ἥρωϊσμός ἐῖναι ἡ φανέρωσις τοῦ μεγαλείου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡρωϊσμόν αἰσθάνεται ὁ ναύτης ποῦ μάχεται μὲ τὰ ἄγρια κύματα τῆς θαλάσσης. Ἡ βαρβαρότητα νικᾶται ἀπὸ τὸν ἥρωϊσμόν, καὶ συχνὰ ἡ φύσις λυγáει ὡς κλαδί δένδρου ἐνώπιον τῆς ἥρωϊκῆς βουλῆς τῶν μεγαλοφύχων καὶ φωτισμένων ἀνδρῶν.

Ἰδοὺ τὰ ἔθνη ποῦ ἐνομοθέτησαν τὴν Γαλλικὴν κοινωνίαν· ἀλλὰ δὲν θὰ ἐλέγχμεν πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἂν ἴσωπούσμεν εἰς ποίαν καρποφόρον γῆν ἔπαφεν ἡ ἀκτὶς τῆς διδασκαλίας καὶ τέλος ὅτι ὁ τόπος ἔδωκεν ἐδῶ αὐτοκινήτως ἓνα πολῦτιμον πολιτισμόν. Ὡς σημειώσωμεν λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Κελτικῆς γῆς δὲν ἔλειψε ποτὲ τὸ αἷμα τῶν ἡρώων, ἵππῶς μάλιστα ἐβλεπαν ἢ ἀκούαν τὰς ἀστραπὰς ἢ τὰς ἀνεμοζάλας ἐνδύνουνταν τὰ ὅπλα των ὡς νὰ μονομαχήσου· μὲ τὰς θεότητες τῆς κτίσεως. Καὶ ὅταν τὸ φιλοπόλεμο αἷμα ἐφάνη νὰ χάνεται, γερμανικὴ ἀνδρεωμένη φυλὴ ἦλθε καὶ σμίγοντας μὲ τοὺς κατοίκους πάλε τὸ πνεῦμα τῆς ἀνδρείας ἀνάδωκε· καὶ ὁ Χριστιανισμὸς πολλὰ εὐεργέτησε τὴν πολεμικὴν γῆν. Ἡ χάρις ποῦ ἐφώτισε τὸ βουνὸν τῆς Ἱερουσαλήμ ὠρίμασεν ἐδῶ εὐτυχέστερα πρὸς ἄλλοῦ τὸ φιλοδίκαιον καὶ τὴν φιλανθρωπίαν. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον, ἡ περθερικὴ δόξα τῆς Γαλλίας, εἶναι ὁ νοῦς τῶν προγόνων μας, τῶν πάππων μας, οἱ ὅποιοι ἄρπαξαν τὸ σκῆπτρον ἀπὸ τὰ μειφίνα χέρια τῶν προλήψεων καὶ τῆς ἀμαθείας καὶ ἐνθρόνισαν τὸ λογικὸν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ κόσμου, καθόσαν τὰ ἀνθρώπινα τὸ ἐνδέχονται. Νὰ ἔχει τινὰς ὀρθὴν κρίσιν, ἀλλὰ χωρὶς δύνανται πραραδόσεως, ὁμοιάζει τὸν ἄφρονον ἐκ γενετῆς του. Νὰ ὀρθοφρονεῖς, ἀλλὰ νὰ ἐξηγήσεις σκεπτικῶς δὲν βοηθεῖς ἀρκετὰ τὸ δίκαιον. Νὰ ὀρθοφρονεῖς καὶ νὰ στολίζεις τὴν ιδέαν σου μὲ εὐγλωττίαν καὶ μὲ τὸ ἀρμόδιον περίγελον διὰ τὰ ἀξιογέλαστα. Ἰδοὺ τὸ τέλειον, καὶ ἰδοὺ πόθεν τὰ πρωτεῖα τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὡς παρατηρήσωμεν τὴν φύσιν, αὐτὴν τὴν ἡμερπτον εἰκόνα τῆς ὀραιότητος καὶ τῆς ἀληθείας. Ὁ οὐράνιος Πλάστης δὲν εὐχρηστίσθη νὰ πλάσῃ τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν, ἀλλὰ ἐπρόσθεσε καὶ τὰ χρώματα. Καὶ ὥραϊα ἐκφράσθη ὁ ποιητὴς ὅπου εἶπεν, ὅτι ὁ κόσμος χωρὶς τὴν λάμψιν τοῦ ἡλίου ἦτοίεν εἶναι ὀραυστάτη ζωγραφία εἰς τὰ σκοτάδια. Νὰ ὀρθοφρονεῖς, νὰ ὁμιλεῖς εὐμορφῶς, δὲν εἶναι τὸ πᾶν ἀκόμη, ἂν δὲν ἐργάζεσαι. Καὶ ἡ ἐπανάστασις τῶν πάππων μας καλώντας εἰς τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος τὸν κόσμον καὶ ἀνοίγοντας νέαν τάξιν συμβάντων ἐκήρυξε παντοῦ καὶ ἐτελειοποίησε τὸ ἀρχέτυπον τῆς πατρίδος μας. Καὶ ἂν ρίξωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς μας εἰς τὰ ἄκρα σύνορα τοῦ περασμένου αἰῶνος θὰ ἰδοῦμεν τὰς μεγάλας ψυχὰς τῶν πολιτῶν τοῦ τότε καιροῦ νὰ φυλάττουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Εὐρώπης. Ψυχὰς ἄγριαι καὶ θυμωμένες σὰν ὅταν εἰς τὸ ξεχείλισμα τῶν παθῶν ἐριζαν μήνυμα μάχης ἐναντίον τῶν στρατευμάτων τῆς ὀλιγοκρατίας τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως καὶ ἑξὶ χιλιάδων φυλακισμένων ἀνδρῶν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δεκάτου ἡγδόου αἰῶνος εἶναι τὸ πολεμιστήριον σάλπισμα τῆς ἀνθρωπότητος ἐναντίον τῶν γερωντικῶν προλήψεων καὶ τῆς βαρβαρότητος. Οἱ παλαιοὶ μας εἶδαν τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου. Δὲν μαντεύομεν πῶς καὶ ποῦ θὰ πύσει ὁ πόλεμος. Ἀλλ' ἔχοντας τὰς ἐλπίδας μας εἰς τὴν θεῖαν Πρόνοιαν, ἡ πάλιν δὲν θὰ ἡμερώσει καὶ δὲν θὰ σιγήσει εἰμὴ μὲ τὸν παντελῆ θρίαμβον τῆς ἀληθείας.

(1842)

“Ὅσες φορές, φίλοι καὶ ἀδελφοί, μοῦ ἔτυχε νὰ ἰδῶ ἢ νέον ἢ νέαν ἢ γέροντα νὰ πλησιάζουν ἐνώπιον τῶν εἰκόνων, ὥστε νὰ λάβουν ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ ἱερέως τὴν θείαν κοινωνίαν, τόσες φορές ἡῶρα ἀληθινούς τοὺς λόγους τοῦ παρθενικοῦ χείλους τῆς Παναγίας, ὅτι θὰ τὴν μακαρίζουν ὅλες οἱ ἐπερχόμενες γενεαὶ τῶν ἀνθρώπων. Συλλογισθῆτε, παρακαλῶ, τὸ ὕσιον, τὸ ἅγιον τῆς κοινωνίας καὶ κρίνετε. Δροσιὰ τῆς Παραδείσου ραντίζει τὰ σπλάγχνα τοῦ κοινωνοῦντος ἀνθρώπου. Ἀδελφωμένα ἡ ψυχὴ τοῦ με ἐχθρούς καὶ με φίλους. Ἀγαλλόμενος εἰς τὴν εὐτυχισμένην ἐκείνην ὥραν διὰ τὴν σμίξιν τοῦ με τὸν ἐπουράνιον Θεόν, δὲν ὁμοιάζει, τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ’ εἶναι ἓνας τῶν μακαρίων. Ἄν ἦτον δυνατὸν νὰ βλέπαμε, με τὰ μάτια μας, τὴν χάριν μίας τέτοιας ψυχῆς, ποιὸς οὐρανὸς χυμένος τὰ ἄστρα, ποιὸ ἀνθοστόλιστο περιβόλι, ποιὰ πανήγυρις τοῦ κόσμου, ἤθελε δυνηθεῖ νὰ ἀντιπαραταχθεῖ με τὸ κάλλος τῆς; Τέκνα φιλτάτων γονέων, ποὺ σήμερον ἐκοινωνήσατε, τίμια ἀνδρόγυνα, μωρὰ εἰς τὴν ἀθωότητά τῆς ἡλικίας, γίνετε ἐσεῖς ἀξιόπιστοι μάρτυρες τῶν λόγων μας. Εἶναι 18 αἰῶνες σήμερον, ποὺ ἄρχισε ἡ εὐτυχία μας, με τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ δικαιολογεῖται ἀρκούντως ὁ χαιρετισμὸς εἰς τὴν Ἀειπάρθενον Μαρίαν: Χαῖρε Ἀύγῃ μυστικῆς ἡμέρας. Πανηγυρίζοντες οἱ Χριστιανοὶ σήμερον τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων ἄρμοζε νὰ προοιμιάσωμεν με τὸν ἑπαινον τῆς Θεοτόκου. Τὸ αὐτὸ στεφάνι δόξης στολίζει τὴν κεφαλὴν τῆς Μητρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Συλλογιζόμενος, ἀγκυπητοὶ ὁμογενεῖς, τὸ θαῦμα τῆς ἡμέρας, ἀκραζόμενος μαζί με τοὺς ποιμένους τῆς Παλαιστίνης εἰς τὴν εὐμορφῇ νύχτα τοὺς ἀγγελικοὺς ψαλμοὺς εἰς τὰ γενέθλια τοῦ Ἰησοῦ, συνοδοιπόρος τῶν σοφῶν τῆς Περσίας εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Θεοῦ, προσκυνητὴς με αὐτοὺς εἰς τὴν φωτισμένην φάτνην τοῦ λυτρωτοῦ τοῦ κόσμου, δὲν μοῦ κατέχει τόσον τὴν καρδίαν ἡ χαρὰ τῆς θέας τοῦ οὐρανογέννητου Βρέφους, χαρὰ μεγάλη καὶ ἀνεκλάλητος, ὅσον μία ἄλλη χαρὰ, τὴν ὅποιαν βούλομαι νὰ σᾶς ἐκφράσω καὶ ἂν λανθάνομαι δέομαι καταψεύσατε τὸν λόγον μου. Φίλοι ἀκροαταί. Ἡ χαρὰ αὕτη εἶναι ὅτι πανηγυρίζοντες ἡμεῖς σήμερον τὰ γενέθλια τοῦ Ἰησοῦ, τῇ ἀληθείᾳ, τὰ δικὰ μας γενέθλια ἑορτάζομεν. Καὶ ποῖα γενέθλια; Ναί, εἰς τὴν εὐτυχισμένη νύχτα τῶν Χριστουγέννων καὶ ἡμεῖς ἐγεννήθημεν. Ἐγεννήθημεν εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν καταφρόνησιν τῆς ὕλης, δηλαδὴ εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ πνεύματος. Ἐγεννήθημεν εἰς τὴν ἐντελῇ πεποιθῆσιν τῆς μελλούσης ζωῆς. Ὅποια εἶναι ἡ χάρις τοῦ ἡλίου εἰς ἅπασα τὴν οἰκουμένην, ὅποιο εἶναι τὸ κάλλος ἀνθοφόρου ἀνσίξεως εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ ἔτους, ὅμοιο κάλλος, ὅμοιο εὐεργέτημα χύνουν εἰς τοὺς θνητοὺς ἀνθρώπους, τὰ ζωηφόρα μεσάνυχτα τῶν Χριστουγέννων. Τὰ οὐράνια τάγματα, ποὺ εὐαγγέλισαν τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὴν γέννησίν μας καὶ τὴν λύτρωσίν μας καὶ τὴν σοφίαν μας καὶ τὴν ἀρετὴν μας ἐδοξολόγησαν.

Τιμῆσατε, παρακαλῶ, με τὴν προσοχὴν σας τὴν ὁμιλίαν μου. Καθὼς ὑπάρχει ἓνας κόσμος ὁλικός, ἡ χτίσις με τοὺς παντοτινοὺς τῆς νόμους, ὁμοίως ὑπάρχει καὶ ἓνας κόσμος ἠθικός, ὁ κόσμος τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων. Ποῖα ἦτον ἡ κατάστασις τοῦ κόσμου τούτου εἰς τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων; Φίλοι ἀκροαταί. Ἦτον ὁ καιρὸς τῆς πληρωμῆς τῶν προφητειῶν, τῶν θείων ἀνδρῶν τῆς Ἰουδαίας. Καιρὸς ἦτον, ποὺ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν τότε ζώντων ἐβασίλευε ἓνα προμῆνυμα, μιὰ παντοχὴ ἐνὸς μέλλοντος εὐεργέτου καὶ σωτῆρος. Ἡ οἰκουμένη ὅλη ἐπρόσμενε τὸν Λεωνίδα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μέγας ὁ κίνδυνος τότε τῆς ἀνθρωπότητος, ἄκρα ἡ ἀνάγκη ἐνὸς ἀπεσταλμένου ἀπὸ τὸν Θεόν. Ὁ ἐχθρὸς εἶχε πατήσει τὰς Θερμοπύλας. Ἡ βαρβαρότης καὶ ἡ κακία ἔστεναν ἀνεμπυδίστως τρόπαια παντοῦ, ἀγκαλὰ καὶ τὸ ἐνδοξότερο μέρος τῆς πλάσεως, ἡ εὐμορφὴ Εὐρώπη, ἐπεριχύνετο ἀπὸ τὸ κάλλος τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀκούσατε καὶ φρίξετε. Οἱ λαοὶ τῆς γῆς εἶχαν χάσει τὴν ὁρθὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. Οἱ τότε βασιλεῖς τοῦ οὐρανοῦ ἦτον μεστοὶ ἀπὸ μύρια ἀνοσιουργήματα. Ἡ φυλὴ τῶν Ἰουδαίων ἐλάτρευε τὸν Ἰψιστον. Ἀλλὰ ποῖα πλημύρα δεισιδαιμονιῶν εἶχε καταποντίσει τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ! Μαρτυρία ὁ ἀκοίμητος ἔλεγχος κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὰ κλάματα τῶν Προφητῶν.

* Αὐτόγραφο Γεωργίου Τερτσέτη, ἄτυπο καὶ ἀχρονολόγητο (φφ. 7, γραμμένα διπλευρὰ, 27 x 21), σωζόμενο στὸ ἀρχεῖο μας καὶ πρωτοδημοσιευμένο ἀπὸ μᾶς. Βλ. «Γεωργίου Τερτσέτη: Ἀνέκδοτοι Λόγοι», ὁ.π., σσ. 82-89.

Ἀγκλητοὶ ὁμογενεῖς. Τὸ μῖσος, ἡ σκληροκάρδια, εἶχον σαρκωθεῖ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Παλαιστίνης. Οἱ Ἕλληνες ἐπαρηφανεύοντο διὰ κοσμικὴν ἀτελεστάτην σοφίαν καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐκαίοντο ἀπὸ ἀκράτητον ἔρωτα φιλαρχίας. Ὁ Ἀριστοτέλης, αὐτὸς ὁ αἰώνιος ἀστέρας τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, ἀνεγνώριζε ἀνισότητά εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐμοίραζε τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ εἰς δούλους καὶ ἐλευθέρους. Ποία ἦτον ἡ εἰκόνα Ῥωμαίου πολίτου, μάθετέτο ἀπὸ τὴν ἀπόκρισιν μιᾶς μητρὸς. Τῆς προέλεγον ὅτι ὁ υἱὸς τῆς μέλλει νὰ βασιλεύσει, ἀλλ' ἂν βασιλεύσει μέλλει νὰ τὴν φονεύσει. Ἄς βασιλεύσει, εἶπε ἐκαίνη, καὶ ἄς μὲ φονεύσει. Κεὶ ἐβασίλευσε καὶ τὴν σκότωσε. Καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς εἶναι ὁ Νέρωνας, φονέας τῆς μητρὸς του. Εἰς τὰ σκοτάδια τοῦ κόσμου, εἰς τὸν μολυσμὸν τῶν ψυχῶν, ἔφεζεν ἡ γέννησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡλῖος ἀγάπης ἐχύθη ἀπὸ τὸν κόρπον τοῦ οὐρανίου Πατρός. Κρίνος τῆς Παρθεσίας ἀνθίσει εἰς τὰς ἐρημιὰς τῆς γῆς. Ἄκρα βεβαιότης μιᾶς μελλούσης ζωῆς ἐπαρηγόρησε τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Χαίρετε αἰῶνες ποῦ ἐδιαβήκατε ἀπὸ τὴν νύχτα τῆς Χριστουγεννήσεως. Χαίρετε οἱ μάρτυρες τῆς πίστεώς μας. Χαίρετε θεῖοι Ἀπόστολοι, ποῦ ἐστερεώσατε εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀληθινὴν εὐλάβειαν εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἑσεῖς ἐθρέψατε τὸν νοῦν μας. Ἑσεῖς εὐλογήσατε τὸν γάμον τῶν γονέων μας. Ἡ ζωὴ μας μνησολογεῖται ἀπὸ τὰ γενέθλια τοῦ Ἰησοῦ. Ἑσεῖς στολίζετε τὴν ψυχὴν μας. . . Ποῖο πρέπει νὰ εἶναι, ἀγκλητοὶ φιλογενεῖς, τὸ πνεῦμα, ἡ τάξις τῆς χριστιανικῆς μας ζωῆς; Ὁ ἐνδοξος Παῦλος μᾶς τὸ λέγει: Μάχομαι νὰ μορφώσω εἰς ἑσᾶς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἄς συμμορφωθῶμαστε λοιπὸν μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ Ἰησοῦ, μὲ τὰς νοουθεσίας τῶν Ἀποστόλων, μὲ τὰ διατάγματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ θὰ ἐπιτύχωμεν τὸν θεοφιλέστατον βίον τοῦ Εὐαγγελίου.

Συχνά, φίλοι ἀκροαταί, ἀναγινώσκοντας τὰ θεῖα γράμματα τῆς Νέας Διαθήκης, ἐπιθύμησα ἡ μᾶλλον μοῦ ἐφάνη νὰ εἶμαι ἓνας τῶν ἀκροατῶν εἰς τὸ ὄρος τῆς διδασχῆς. Σύντροφος εἶμαι, ἀκούω τὴν ἀνάσα τῶν Ἰσραηλιτῶν. Ἄνδρες, γυναῖκες, ποῦ μέλλει μετ' ὀλίγον νὰ γίνωμεν ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφές μας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Ἰησοῦ. Κάθεται εἰς τὴν ποδιάν τοῦ ὄρους ὁ θεῖος Διδάσκαλος. Τὰ μαλλιά του ξανθὰ - ξανθὰ, πυκνά, εὐώδη, ἀεροκυματίζουσι εἰς τὸ ἀμίαντο πρόσωπον καὶ ἀνοίγει τὰ χεῖρά του ὅμοια μὲ περθερικὰ χεῖρ' ἀτριαντάφυλλα. Ὅμως ὅλα ὅσα λέγει ὁ ἀναμάρτητος κηρυξίας τὰ ἀκούω. Ὅλα τὰ ἐνθυμούμαι, ἀλλὰ πρὸ πάντων χαράττονται εἰς τὴν μνήμην μου οἱ ἅγιοι λόγοι: Μακάριοι οἱ καθарοὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. Δὲν εἶναι χωρὶς αἰτίαν, νομίζω, ἂν ἡ ἀγγελικὴ καλοτυχία πρωτεύει, μοῦ φαίνεται, εἰς τοὺς ἄλλους μακαρισμούς, ἐπεὶδὴ ὁ καθαρὸς εἰς τὴν καρδίαν εἶναι γλυκὺς εἰς τὰ ἔθνη, εἶναι ἐλεήμων, εἶναι δίκαιος, εἶναι σοφός. Ὅχι δὲν φονεύει αὐτὸς ἄνθρωπον, ἀλλὰ τρέμει νὰ τὸν μισήσει. Χαίρεται ἂν ἡ ὁμολογία κυριεύει εἰς τὸ σπίτι τοῦ πλησίον του. Ὁ καθαρὸς ὁμοιάζει τὸν ἥλιον τοῦ Θεοῦ, ποῦ φωτίζει ἰσοτιμῆς τὴν Οἰκουμένην καὶ αὐτὸς ρίχνει τὴν ἀγάπην του εἰς ἐχθρούς καὶ εἰς φίλους. Λέγει ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ Σολομὼν εἰς ὅλην τὴν χάριν δὲν ἦτον στολισμένος ὥς ἓνας κρίνος τοῦ ἀγροῦ. Ἀλλὰ ποῖος κρίνος δύναται νὰ ὁμοιάσει τὸ ἀειθαλές, τὸ λευκό, τὸ εὐώδες μιᾶς καθαρῆς καρδίας; Ναί, αὐτοὶ οἱ καθарοὶ θὰ ἴδωσιν τὸν Θεόν, τὸν βλέπουν, τὸν ἔχουν εἰς τὰ ζῶντα τους. Διότι τί ἄλλο εἶναι ἢ ἄκρα καλωσύνη εἰμὶ μία σάρκωσις μὲ τὸν Θεόν; Κεὶ ὅταν ἡ μοῖρα τοῦ θανάτου τοὺς καλέσει, πάλε θὰ ἴδωσιν τὸν Θεόν, θὰ ἴδωσιν τὸν Ἀγγελὸν συνοδοιπόρον τοῦ ἀνθρωπίνου τους βίου, νὰ ἔλθῃ νὰ τοὺς προῦπαντήσῃ, νὰ τοὺς συγχαρεῖ ὅτι δὲν ἀπειθήσαν εἰς τὰς συμβουλὰς του καὶ ὅτι χαρμοσύνως ἐπλήρωσαν τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἀρμοζε, φίλοι ἀκροαταί, ἔδω νὰ τελειώσωμεν, μὲ τὴν γλυκύτητα, μὲ τὴν χάριν τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ μὴν ἀποστραφῆτε ἄεσμα ὀλίγον ἀκόμη νὰ σᾶς ὁμιλήσω. Ἀκούετε.

Εἶναι χρόνοι ἀπερασμένοι, ποῦ εὐρισκόμουν εἰς μίαν ὁμήγυριν ἀγγλικήν. Σκοπὸς τῆς ὁμήγυρεως ἦταν νὰ συγχαροῦν δύο νέους βουλευτάς. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὁμήγυριν διὰ πρώτην φορὰν ἀκροάσθηκα τὸ ἐθνικὸν ἄσμα τῶν Ἀγγλων: «Κυβέρνηα, ὦ Ἀγγλία, τὴν θάλασσαν. Οἱ Βρετανοὶ δὲν θὰ εἶναι ποτὲ δούλοι». Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἄσματος εἶναι ὁραία. Ὅταν οὐράνιος βουλὴ ὕψωσε εἰς τὰ κύματα τοῦ ὠκεανοῦ τὴν Βρετανίαν, ἰδοὺ ποῖος ἐστάθη ὁ νόμος τοῦ τόπου καὶ ποῖον ψαλμὸν ἐτραγούδησαν οἱ ἄγγελοι φύλακες τῆς νέας γῆς. Προχωρεῖ ἡ χαριτωμένη ποίησις καὶ λέγει ὅτι τὸ σκῆπτρο τῆς γεωργίας καὶ τοῦ ἐμπορίου θὰ εἶναι τῆς Ἀγγλίας καὶ ὅτι μεγαλόψυχα τέκνα θὰ ἀσφαλίζουν τὸ κλέος καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος. Σᾶς ὁμολογῶ ὅτι ἀφοῦ ἤκουσα τὸ ἄσμα τοῦτο μεγάλη λύπη μ' ἐπλόκωσε, ὅχι βέβαια ἀπὸ φθόνον κατὰ τῆς περιβοήτου καὶ δοξασμένης Ἀγγλίας, ἀλλ' ἐβασανίζομουν νὰ εὕρω ποῖος εἶναι, ποῖος πρέπει νὰ εἶναι, ὁ νόμος τῆς Ἑλληνικῆς γῆς.

Φίλοι ὁμογενεῖς, πολλοὺς μῆνες, πολλοὺς χρόνους ἀσχολήθηκα εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην καὶ εἶσα τέλος ὅτι ὁ προορισμός, ὁ νόμος μας εἶναι νὰ εἴμεθα Χριστιανοί. Ναί, ὅταν ἐσπάρθησαν τὰ εὐ-μορφα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου, ὅταν τὰ Τέμπη ἐμσκαβόλησα τὴν Θεσσαλία, ὅταν ἄνθρωποι ἐπάτησαν τὰ χῶματα ὅπου ἔμελλε νὰ χρισθοῦν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κόρινθος, ἡ Ἀγία Σοφία, ὅταν τὸ μονόξυλον ἔσχισε τὴν λίμνην τοῦ Μισολογγίου, ὁ νόμος τοῦ τύπου ἦτον ὁ Χριστιανισμός. Ἐπιθυμεῖτε ἄρα, ἀγαπητοὶ ὁμογενεῖς, ν' ἀνοίξω πλατύτερα τὸν στοχασμὸν μου; Προσέξατε. Ἄν ὁ Χριστιανισμός δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ μία ἀσκησις καθαρότητος καὶ ἐντελὲς φιλανθρωπία, ποῖοι ἄνθρωποι τῆς γῆς εἶναι συμπερότεροι εἰς τὸν ὅσιον καὶ Θεῖον σκοπὸν ὅσον οἱ κάτοικοι τῆς καλουμένης Ἑλλάδος; Καὶ ποῖος λαὸς ἐσπάρθη ποτὲ ἐκ φύσεως πλέον εὐαίσθητος εἰς τὴν συνείδησίν του, ὅσον οἱ κάτοικοι τῆς πατρίδος, τῆς ὁποίας καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα τέκνα; Προβάλλουν θαυμαστὴν ἀπόδειξιν τῶν λόγων μου οἱ πραγματαί, Εὐριπίδης, Αἰσχύλος καὶ Σοφοκλῆς, αὐτοὶ οἱ μεγάλοι ποταμοὶ τῆς ἠθικῆς τῆς Ἑλλάδος.

Φίλοι ἀκροαταί, ἀνέγνωσα εἰς ἓνα βιβλίον ὅτι ἓνας τῶν ἀρχαίων, εὐρισκόμενος εἰς τὰ κεντρικὰ παιγνίδια τῆς Ρώμης, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἐμάχοντο μὲ τὰ θηρία, στρεφόμενος εἰς τινα Ρωμαῖον, εἶπεν ὅτι, ἂν αὐτὰ τὰ παιγνίδια συστηθοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ γκρεμίσουν πρῶτα τοὺς Βωμοὺς τοῦ Ἑλέους. Δὲν σᾶς φαίνεται, ὅτι ὁ εὐσπλαχνος ἐκεῖνος θεατῆς, ὅτι ὁ λαός, ποὺ στένει Βωμοὺς εἰς τὸ ἔλεος τῆς ψυχῆς, δὲν σᾶς φαίνεται ὡς μὲς, προορισμένος διὰ τὴν χάριν τοῦ Χριστιανισμοῦ; Εὐρίσκω εἰς τὸν Ξενοφῶντα νὰ βάζει εἰς τὰ χεῖλη τοῦ Κυρίου, εἰς ὅραν θανάτου, ὅτι χαίρεται πὺς θὰ ἀποθάνει, μὲ τὸ νὰ μέλλει νὰ σμιχθεῖ μὲ τὴν γῆν, τὴν εὐεργέτρια τῶν ἀνθρώπων. Δὲν μαντεύετε τὴν χριστιανικὴν ψυχὴν τοῦ Ξενοφῶντος καὶ ὅτι ἂν ἤθελε ζῆσει εἰς τῶν χριστιανῶν τὲς ἡμέρας ἤθελε ποιμανεῖν ποίμνιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ;

Κάποιος εἶπε, ἀγαπητοὶ ἀκροαταί, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι ἡ ἀνοιξίς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τί εὐεργετικότερον ἀπὸ τὴν ἀνοιξιν, ποὺ ὑπὸσχεται καὶ θρέφει τοὺς καρποὺς τοῦ καλοκαιριοῦ, ποὺ ζωογονεῖ τὴν πλάσιν, μαραιμένη ἀπὸ τοὺς πάγους τοῦ χειμῶνος, ἀπὸ τὴν ἀγριότητα τῶν ἀνέμων; Ἀνοιξίς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὁ Χριστιανισμός, ἀγαπητοὶ ὁμογενεῖς, εἶναι μία ἀνοιξίς τῆς ψυχῆς. Ποῦ λοιπὸν ὁ Χριστιανισμός νὰ εὑρεῖ ἀρμοδιώτερον ἐξηγητὴν ἀπὸ ἃ δρᾷ Ἑλληνα; Ποῦ ὁ Θεὸς νόμος τοῦ Ἰησοῦ νὰ εὑρεῖ εὐπειθέστερον ὑπῆκοον, ἀπὸ ἓνα τέκνον τῆς Ἑλλάδος; Ἐρευνώντας ἐγὼ, φίλοι ἀκροαταί, τὰς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν, βεβαιώνομαι ὅτι τὸ ἔθνος μας ποτὲ δὲν διέπρεψε διὰ μεγάλην κοσμικὴν ἐξουσίαν. Ὡς ἀστραπὴ φέγγουν καὶ σβηθοῦνται τὰ βασίλεια, οἱ ἥρωες τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ βλέπω πολλὰς φορὰς, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος νὰ ἐφώτισε μὲ τὴν χάριν τοῦ πνεύματος, μὲ τὴν ἡμερότητα τῶν ἠθῶν, ὕλην τὴν Οἰκουμένην. Ἡ ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι εὐεργέτημα Ἑλληνικόν. Σᾶς τὸ μαρτυροῦν τὰ Εὐαγγέλια, γραμμένα εἰς τὴν γλῶσσάν μας. Σᾶς τὸ μαρτυροῦν ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὁ Βασίλειος, ὁ Χρυσόστομος. Σᾶς τὸ κηρύττουν αἱ ἱεραὶ Σύνοδοι, ποὺ κανόνισαν τὸν Θεοφιλέστατον βίον τῶν Χριστιανῶν. Ἄν τέτοια εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἔθνους μας, ἃς μὴ φανοῦμεν ἀχάριστοι εἰς τὰ Θεῖα Θεσπίσματα. Ἄς μὴν ὀκνεύομεν ποτὲ εἰς τὰς χριστιανικὰς ἀρετὰς, τὴν ἀγάπην, τὴν ἐγκράτειαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν θεοσέβειαν. Καὶ ἂν δὲν ἔχομεν, ὥς ἄλλα πύγχρονα ἔθνη, στόλους καὶ πολυάριθμα στρατεύματα, ἃς εἰποῦμε εἰς αὐτὰ ὅτι εἶπε ἓνας τῶν στρατηγῶν τοῦ καιροῦ μας εἰς τοὺς συστρατιῶτας του: «Τὰ διπλώματα τὰ παίρνουν οἱ πολεμικοὶ ἄνδρες εἰς τὸ Καραπενήσι». Ἄς εἰποῦμε καὶ ἡμεῖς, πλὴν μὲ ταπεινὰ χεῖλη καὶ ἀφροσιωμένοι εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Κυρίου, ὅτι τὰς ἀρχιστρατηγίας τὰς λαμβάνει τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τὰ σκηνώματα τῶν δικαίων, εἰς τὰ λημέρια τῆς Παραδείσου.

Πρεπόντως, μοῦ φαίνεται, ἐπανηγυρίσαμεν τὴν ἐορτὴν τῆς Χριστουγεννήσεως. Πρεπόντως ἐχάρημεν διὰ τὴν χριστιανικὴν μας ἀξίαν, πλὴν καὶ ἄλλη εὐτυχία ἐθνικὴ πρέπει νὰ εὐφραίνει τώρα καὶ αἰωνίως τὴν καρδίαν μας. Κλειοῦν εἴκοσι χρόνοι σήμερον, ποὺ πολυάριθμος ἐχθρός, ἄνθος παλληκαριῶν, πολιορκοῦσε χώραν χριστιανικὴν. Εἰς τὴν νύχτᾳ τῶν Χριστουγέννων ἔμελλε οἱ ἀνδρειωμένοι τῶν ἀλλοφύλων νὰ πατήσουν τὰ τείχη, νὰ αἰχμαλωτίσουν τὴν ἀμέριμνην πολιτείαν. Χριστιανὸς εὐρισκόμενος εἰς τὸ ἐχθρικὸν στράτευμα, κινούμενος ἀπὸ τὴν χάριν τῆς ἐορτῆς, φίλος τῆς πατρίδος του, ἐμήνυσε εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους του τὰ κινδύνα τῆς νυχτὸς. Οἱ στρατιῶτες τοῦ Χριστοῦ ἐνυχτέρευσαν εἰς τὰ τείχη, ἀγρυπνοὶ εἰς τὴν χοῦφταν τῶν σπαθιῶν τους καὶ ὅταν ἀνοιξε καλὰ - καλὰ ἡ αὐγή, ψάλλοντας τὰ Χριστούγε να, ἔφαλαν καὶ τὰ πρόπαια τῆς νίκης. Ὁ στρατηγὸς τῶν ἀλλοφύλων ἔσφαξε τὰ ἀνήλικα τέκνα, τὴν γυναῖκα τοῦ φιλοχρίστου ἀνδρός καὶ αὐτὸς ζεῖ ἀκόμη, καλόγηρος εἰς ἓνα

χωριὸ τῆς Ἀρτας. ὅπου προσφέρῃ νερό εἰς τοὺς διψασμένους διαβάτες. Ἡ χριστιανοσύνη ὅλη ἐχάρι, τότε εἰς τὴν ἐνδοξή ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων καὶ ἡμεῖς ὡς τὴν ἐορτάζομεν αἰωνίως, ἐπειδὴ σπάνια εἶναι εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν παρόμοια μνημεῖα λαοσωτήρια. Καὶ ὡς ἔχομεν τὴν πεποίθησιν, ὅτι οἱ εὐλογίαι τοῦ Χριστιανισμοῦ θὰ εὐτυχοῦν τὴν πατρίδα μας, ὅτι ἡ γλυκεῖα Ἑλευθερία θὰ λάμπει εἰς τὸ ἔθνος μας, ὅσον ἡ Ἑλληνικὴ γῆ θὰ ἀνασταίνει τέκνα ὅμοια μὲ τοὺς πολεμιστάδες τοῦ Μισολογγιοῦ καὶ μὲ τὸν καλόγηρον τῆς Ἀρτας.

17. «ΜΕΛΕΤΑΙ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΥΓΛΩΤΤΙΑΣ» *

(1846)

Διὰ νὰ μὴ διακόψω τὴν ἐνότητά τῆς παραδόσεως, τυπῶνω χωριστὰ σκέψεις τινάς, τὰς ὁποίας εἶτε ὡς προεισαγωγὴν, εἶτε ὡς σχόλιον τῆς παραδόσεως ἐκφώνησα εἰς τοὺς ἐντίμους ἀκροατάς μου.

Ἀρχσα ὡς ἔπεται τὴν πρώτην παράδυσιν.

Ἐγώ, κύριοι Βουλευταί, νομίζω ὅτι δύνάμαι νὰ διδασθῶ εἰς πολλὰ πράγματα ἀπὸ βλῆσεως σας, καὶ δὲν ἔχω ποσὼς τὴν φαντασίαν ὅτι δύναμαι νὰ διδάξω ἄλλους. Τί λοιπὸν εἶναι τὸ πνεῦμα, τὸ ἔργον τῆς παραδόσεώς μου; Γνωρίζετε ὅτι δι' ἐνὸς οὐδίου ἀέμου τῆς τύχης εἰς τὴν μεστήν μου ἡλικίαν εὐτύχησα νὰ διατρέψω πέντε ἕξι ἔτη τῆς ζωῆς μου εἰς τὰ φωτισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης, καὶ εἰς ἀκρόασιν τῶν μαθημάτων τῶν ἐκαὶ πενταετηρίων ἀνδρῶν. Ἡ ἀσχολία μου λοιπὸν θὰ εἶναι νὰ δώσω τύπον ἑλληνικὸν εἰς τὰ εὐτυχῶς ἀκροασθέντα παρ' ἐμοῦ τότε. Καὶ αὗτοι οἱ ἀλλοεθνεῖς ἀπὸ ἄλλους ἐπῆραν τὴν προκοπὴν τους, καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου νομοθέτου τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, τοῦ ἀρχαίου Ἑλλήνα.

Ἄμα μ' ἐτίμησε ἡ Βουλὴ ὡς βιβλιοθηκάριον τῆς ἀμέσως ἄρχισα νὰ πραγματοποιῶ ἐν σιωπῇ τὸ σχέδιον αὐτὸ τῆς παραδόσεως· ἐσύνθεσα καὶ τὴν πρώτην μου παράδυσιν καὶ σᾶς τὴν ἀναγινώσκω, ἀπαρallάκτως ὡς τότε τὴν ἔγραφα κατὰ τὸν Μάϊον μῆνα, τὸν τερπνὸν μηνυτὴν καὶ θυρωρὸν τῆς ἀνθοφόρου ἀνοιξέως.

Ἐτελείωσα τὴν αὐτὴν πρώτην παράδυσιν μὲ τὰς ἀκολουθοῦσας φράσεις:

Κύριοι! Σᾶς ἀνέγνωσα τὸ πρόγραμμα οὕτως εἰπεῖν τῆς παραδόσεως. Ἄν μὲ κρίνετε ἄξιον τῆς ἀκροάσεώς σας, τὴν πρῶτην δευτέραν ἐπικαλοῦμαι ἐκ νέου τὴν τιμὴν τῆς παρουσίας σας. Μὴ βιαζόμενος νὰ συνθέτω τὴν παράδυσίν μου θὰ ἐπιμελοῦμαι καλῦτερον τὴν μόρφωσιν αὐτῆς, καὶ ἐν ταύτῳ θὰ καταγίνωμαι εἰς τὰ καθήκοντά μου ὡς βιβλιοθηκάριος σας καὶ ἀρχιεπιφύλαξ, ἃν καὶ εἰς τὴν παροῦσαν γ' σύνοδον μὲ τιμήσετε τὴν ὁποῖαν τιμὴν μ' ἐτιμήσατε εἰς τὴν παρελθούσαν. Ἀλλ' ἂν τυχὸν δὲν ἀπολαύσω τὸ πολῦτιμον τῆς ψήφου σας, φυλάττω εὐγνωμοσύνην διὰ τὸν περασμένον καιρὸν καί, ἂν τὸ ἐγκρίνετε, θέλει ἐξακολουθήσω τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου σήμερον ἐκάρκαμεν εὐτυχῶς ἐναρξιν.

Ἐξ αἰτίας τοῦ στενοῦ τῆς ὥρας, ἐχώρισα εἰς δύο τὴν ἀνάγνωσιν τῆς δευτέρας παραδόσεως. Τὸ ἀκόλουθον προηγεῖται τοῦ διηγήματος τῶν ζωγραφιῶν, ὅπου εἶχα σταματήσῃ ἐξ αἰτίας τῆς ὥρας.

Ἦες τὴν πρώτην παράδυσιν ἐθέσαμεν τὸ πρόγραμμά μας· εἶπαμεν ὅτι τὸ κυρίως θέμα τῆς μελέτης μας εἶναι ἡ πολιτικὴ εὐγλωττία τοῦ βουλευτικοῦ βήματος· ὅτι ἡμῶς πρέπει νὰ προηγηθεῖ μελέτη τις τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν Κυβερνήσεων, πρὸς ἐντυπωτέραν κατάληψιν καὶ γνώσιν τῶν λόγων τῶν περιφήμων ρητόρων τῶν ἐθνῶν.

Ἀκολουθῶς, ἰδοὺ, κύριοι, ποῖο ἐστάθῃ τὸ πνεῦμα, ποῖος ὁ σκοπὸς αὐτῆς. Εἶπαμεν εἰς τὴν πρώτην παράδυσιν ὅτι θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν Κυβερνήσεων. Ἀλλὰ αἱ ἀρχαὶ αὗται ποῦ καὶ πῶς ἐφαρμόζονται; Ἐφαρμόζονται διὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ζώντων κατὰ τὸν δεῖνα καιρὸν καὶ κατὰ τὸν δεῖνα τρόπον. Ὁ καιρὸς λοιπὸν καὶ

* Ἀντίγραφο ἄγνωστου προσώπου, σύγχρονου τοῦ Τερτσέτη, μὲ ἰδιόχειρες διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις τοῦ τελευταίου, φ. 84, παλαισμένα στῇ μέσῃ καὶ γραμμένα ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς (36 x 22). Τὸ χειρόγραφο θρίσκει στὸ ἀρχεῖο μας. Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ μᾶς στὸ βιβλίον μας «Γεώργιος Τερτσέτης. Ἀνέκδοτα κείμενα», ὁ. π., σσ. 48-80. Στὸ χειρόγραφόν του ὁ ἄγνωστος ἀντιγραφὴς σημειώνει λαθεμένη χρονολογία τῆς ἐκφώνησής τῶν λόγων ἀπὸ τὸν Τερτσέτη: 1853 ἀντὶ 1846.

ὁ τόπος, ἢ, μὲ ἄλλας λέξεις, ὁ χρόνος καὶ τὸ διάστημα εἶναι τὸ διπλοῦν στάδιον, προσδιορισμένον εἰς τὸ σύντομον πέραμα τοῦ βίου μας. Μέσα εἰς αὐτὸ τὸ διπλοῦν στάδιον κινούμεθα, ἐργαζόμεθα, ζοῦμεν. Ἀναγκάζον λοιπὸν μοῦ ἐφάνη νὰ γνωρίσωμεν τὸν καιρὸν μας καὶ τὸν τόπον μας, ὥστε νὰ ἀποκτήσωμεν ὠφέλειαν, καὶ πρακτικὴν ὠφέλειαν ἀπὸ τὴν θεωρίαν καὶ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δικαίου. Δι' αὐτῆς τῆς μεθόδου ἐνόμισα ὅτι θὰ γίνωμεν κάτοχοι τῶν τριῶν πρωτίστων ἔργων, χάριν τῶν ὁποίων νομοθέτης ἢ συγγραφέας δύνανται νὰ ἐλπίσει τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἔργων τοῦ ἢ τῶν σκέψεών του. Οἱ τρεῖς ὅροι εἶναι ἡ γνῶσις τῆς θεωρίας, ἡ γνῶσις τοῦ καιροῦ μας, τῆς ἐποχῆς μας, καὶ ἡ γνῶσις τοῦ τόπου μας, ἥτοι τῆς πατρίδος μας.

Συμφώνως λοιπὸν μὲ αὐτὸ τὸ σχέδιον εἰς τὴν δευτέραν παράδουσιν ἐκθεσα τοῦ πνεῦμα θεωρεῖται εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὡς τύπος καθαρὸς τῆς ἠθικῆς, τοῦ πνεῦμα θεωρεῖται εἰς τὸν Πολιτικὸν κόσμον ὡς τύπος καθαρὸς τοῦ Δικαίου. Ἡύραμεν ὅτι ἡ ἀδελφότης μεταξὺ τῶν ἠννητῶν βασιλεύει εἰς τὸν νοῦν ἐρθοφρονοῦντος ἀνθρώπου ὡς τύπος καθαρὸς τῆς ἠθικῆς. Καὶ ἡ ἰσότης ἐνώπιον τοῦ νόμου βασιλεύει ὡς τύπος καθαρὸς τῆς πολιτικῆς Ἐπιστήμης. Σᾶς ἤφερα καὶ ἀπόδειξιν πρὸς στήριξιν τῶν λόγων μου. Ἡύραμεν εἰς τὴν γενεαλογίαν τὴν πηγὴν τῶν δύο τούτων ἀρχῶν. Εἶδαμεν ὅτι μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἀληθὴς φιланθρωπία καὶ ἡ ἰσότης τῶν δικαιωμάτων ἐνώπιον τοῦ Νόμου ἔγιναν κοινὴ ἰδέα καὶ κοινὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐδιδόσαμεν καὶ τὸν ὅρισμόν τοῦ Νόμου. Ἡ φυσικὴ σειρὰ τῆς ὁμιλίας μας ἔπειτα μᾶς ὠδήγησε νὰ κρίνωμεν ὅτι θεάρεσται, ἀληθινὴ κοινωνία ἀνθρώπων εἶναι ἐκείνη ὅπου συμβιβάζεται τὸ πρωτόπλαστον τὸ ἐκ Θεοῦ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ δικαιώματα καὶ μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ Κράτους. Ἀσχολήθημεν εἰς αὐτὴν τὴν ἔρευναν καὶ ἐπορίσθημεν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς ἀντιπαράθεσιν τοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων Ἑλληνορωμαϊκῶν κοινωνιῶν. Ἀνθολογοῦμεν μόνον τὰ κορυφὰς τῶν πραγμάτων καὶ τῆς στορίας, ἀλλὰ αὐτὸ ἀρκεῖ χάριν τῆς ἡλικίας μας καὶ τῆς πρακτικῆς μας ζωῆς εἰς τὸν κόσμον. Ὁ ἐργάσιμος βίος σχεδὸν ὅλων ἡμῶν μᾶς χειραγωγεῖ εἰς τὴν ἔννοιαν πολλῶν πραγμάτων τῆς κοινωνίας τὴν γνῶσιν τῶν ὁποίων δυσκολεύεται νὰ συλλάβει ἀμέσως νοῦς νεανίσκου ἀκροατοῦ.

Ἐπροσπάθησα νὰ σᾶς ἱστορήσω καὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὴν ὥραν μᾶλλον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅταν ὁ παλαιὸς κόσμος χάνεται καὶ ὁ νέος κόσμος γεννᾶται· τὸν παλαιὸν κόσμον τουτέστι εἰς τὴν ὥραν τῆς δόσεώς του, καὶ τὸν νέον κόσμον εἰς τὰ φέγγη τῆς ἀνατολῆς του.

Ἀπὸ τὴν παρελθούσῃν παράδουσιν συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς ἀναφέρω μόνον τὴν οὐσιώδη, κεφαλαιώδη διαφορὰν, διὰ τῆς ὁποίας διακρίνεται τῷ ὄντι ὁ παλαιὸς ἀπὸ τὸν νέον κόσμον, ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς ἀπὸ τὸν ἐδικόν μας.

Ἡ ρ ο λ ο γ ὸ μ ε ν α ἐ π ῖ τ ῆ ς τ ρ ῖ τ ῆ ς π α ρ α δ ὶ σ ε ω ς.

Διὰ νὰ λάβει τις ὅσον ἔνεστι γνῶσιν πλήρη ἐνὸς ἀντικειμένου, πρέπει νὰ τὸ παρατηρήσῃ ἀπὸ ὅλας τοῦ τὰς ὀψεις.

Τὰ περισσότερα λάθη ποὺ κάμνομεν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς κρίσεις μας προέρχονται ἢ ἀπὸ τὴν ἀμέλειάν μας, ἢ ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν μας νὰ συμμορφωνώμεθα μὲ αὐτὴν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν τάξιν τῆς ἐρεῦνης.

Ἐχοντας λοιπὸν ἐγὼ σήμερον διὰ θέμα μου νὰ σᾶς ἐμιλήσω πρὶ τοῦ τόπου τῆς Ἑλλάδος, ἀνάγκη νὰ σᾶς ἐμιλήσω περὶ τῆς γῆς ὅλης, ἐντὸς τῆς ὁποίας κεῖται ἡ Ἑλλάς. Ἀναγκάζον πρὸς τούτοις νὰ σᾶς ἐμιλήσω περὶ τῆς γῆς ὡς πλανήτου, χάριν τῶν σχέσεών της μὲ τὰ οὐράνια σώματα. Θὰ ἐκθέσωμεν μερικὰς ἀρχὰς τῆς ἀστρονομικῆς Γεωγραφίας. Συνομειώτατα θέλει σᾶς ἐκθέσω τὰς ἀρχὰς αὐτάς. Σᾶς παρακαλῶ ἃ ἔχετε πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι μόνον τὸ τελευταῖον ἀποβησόμενον τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀστρονόμων θέλει σᾶς ἀναφέρω, ὡς ἂν σᾶς ἐδιδέ τις τὸ κεφάλαιον, τὸ ὅλον ἐνὸς λογαριασμοῦ, χωρὶς νὰ ἔμβει πασῶς εἰς τὸν λόγον τῶν διαφορῶν κονδυλίων.

Εἶναι τινὲς οἱ ὁποῖοι δὲν ἔλαβαν καιρὸν νὰ ἀσχοληθοῦν ἀρκούντως εἰς ἀστρονομικὰ ζητήματα. Ἄς λάβουν περιέργειαν νὰ τελειοποιήσουν τὰς γνώσεις των. Δύνανται εἰς τὸν νέον Ἀστεροσκοπεῖον νὰ εὐχαριστήσουν τὴν ἐπιθυμίαν των, εἴτε διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐκεῖ εὐρισκομένων μηχανῶν καὶ ἀστρονομικῶν ἐργαλείων, εἴτε διὰ τῆς ζώσης φωτῆς τοῦ εὐγενοῦς Κυρίου Καθηγητοῦ.

Ὅσα σᾶς εἶπῶ περὶ Ἀστρονομίας εἶναι παραδεδομένα καὶ ἀποδεδειγμένα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν καὶ ἤδη εἰς τὰς ἡμέρας μας προχωρημένην πολὺ ἐπιστήμην τῆς Ἀστρονομίας.

Τὰ ἄστρα, Κύριοι, εἶναι ἐκτὸς ὅλων μας τῶν αἰσθήσεων. Δὲ π. π. οὐτε εἰς τὴν ἀφῆν, οὐτε εἰς τὴν ἀκοήν, οὐτε εἰς ὁσφρησιν τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον ὁ ὀφθαλμὸς μας τὰ κυριεύει. Δυνάμει λοιπὸν τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ὁ ἄνθρωπος οἰκοδόμησε μίαν ἐπιστήμην, τὴν πλέον τερπνὴν, τὴν πλέον θαυμασίαν καὶ ὠφελιμοτάτην εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας. Ἡ Γεωγραφία καὶ ἡ Ναυτιλία χρεωστοῦν ἀπείρους εὐεργεσίας εἰς αὐτήν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὴν ἀρχὴν τοὺς καὶ τὴν πρόοδόν τοὺς.

Πρὶν ἢ Ἀστρονομία δείξει καὶ ἐξηγήσει τὴν σκιάν τῆς γῆς εἰς τὸν δίσκον τοῦ φεγγαριοῦ, ποῖος ἐπίστευεν, ὅτι τὸ σχῆμα τῆς γῆς εἶναι σφαιροειδές; Ἐπιστεύετο ἀπὸ πολλοὺς ὅτι ἡ γῆ εἶναι μία πεδιάς, ἴσιωμα, καὶ γινομένης ἐκλείψεως, ἔλεγχον ὅτι κλαίει τὸ φεγγάρι. Χωρὶς τὴν ἀστρονομίαν ποῖος ἠδύνετο πέρα - πέρα νὰ μετρήσῃ τὴν διάμετρον τῆς γῆς; Εἰς τὸν ἄπειρον Ὀκεανόν, ἀφοῦ ἡ πολυήμερος τρικυμία ἐκυμάτιζε τὸν ναύτην καὶ τοῦ ἐχάλασε, τοῦ ἔσβεσε ὅλους τοὺς τοὺς λογαριασμοὺς, ὅταν ἀναφανοῦν ὁ ἥλιος καὶ τ' ἄστρα, ποῖος ἄλλος τοῦ ἐδίδαξε ποῦ εὕρεσκαται, παρὰ ἡ Ἀστρονομία; Ἀρκοῦν αὐτὰ πρὸς δικαιολόγησιν διὰ ὅσα ἔχω νὰ σᾶς εἰπῶ περὶ Ἀστρονομίας.

Συμφώνως, κύριοι, μὲ ὅσα προείπαμεν, ὅτι, καθὼς ἔχομεν μίαν πατρίδα εἰς τὸν τόπον, οὕτως ἔχομεν καὶ μίαν πατρίδα εἰς τὸν καιρὸν—ὡς ἄνθρωποι τουτέστι τοῦ δεῖνα τόπου εἴμεθα Ἀγγλοὶ, Γάλλοι, Γερμανοί, Ἕλληνας, καὶ ὡς ἄνθρωποι τοῦ δεῖνα καιροῦ, τῆς δεῖνα ἐποχῆς, εἴμεθα ἄνδρες τοῦ δεκατοπέμπτου, τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος συμφώνως, λέγω, μὲ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα ὁμιλήσαμεν εἰς τὴν παρελθούσαν παράδοσιν περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας, τόσον εἰς τὴν ἠθικὴν, ὅσον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν Ἐπιστήμην, συνέπεια καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα προγενεστέρων ἐποχῶν.

Σήμερον μέλλει νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς πατρίδος μας ἐν τῷ τόπῳ. Ὅθεν χάριεν θέμα τοῦ λόγου μας εἶναι ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος.

Ἄν ὑπάρχουν ἀτέλειαι εἰς τὸ μάθημα τοῦ Κυρίου Ρόσση, ἃς αἰτιᾶται ὅχι ὁ ἀξιολύβαστος Καθηγητής, ἀλλ' ἡ ἀδυναμία τοῦ γράφαντος ἐν ταχύτητι τὴν παράδοσιν.

* * *

Εἶχα σχεδιάσει καὶ παράδοσιν περὶ συστάσεως Βιβλιοθήκης. Τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου τούτου ἐνόμισα περιττήν, ἀφοῦ, χάριν τῆς μεγάλης προθυμίας τοῦ Κυρίου Προέδρου καὶ Ἐφόρου καὶ ὅλων τῶν Βουλευτῶν, ἤλθαν κατὰ τὰ τέλη τῆς δευτέρας Συνόδου, μεταξὺ τῶν ἄλλων βιβλίων, καὶ τὸ Ἐγχειρίδιον τοῦ Βιβλιοφίλου παρὰ τοῦ Brunet καὶ νέος τακτικὸς κατάλογος τοῦ Bossange. Ὅστις θέλει νὰ συστήσῃ βιβλιοθήκην, ἀρκεῖ μόνον νὰ συμβουλευθεῖ τὰ βιβλία ταῦτα. Τυπῶνω ὅμως τὸ προοίμιον ποὺ εἶχα συνθέσει διὰ τὰς παραδόσεις ταύτας.

Σ χ έ δ ι ο ν Β ι β λ ι ο θ ή κ η ς.

Τὰ βιβλία εἶναι τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς μαθήσεως· ἡ ἀληθινὴ μόρφωσις μορφώνει τὸν ἄνθρωπον ἐνάρκτον. Ὁ λαὸς κατὰ τὸ νέον πολίτευμα τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐμπληροῖ καὶ καθήκοντα κυριαρχικά. Ἀνάγκη λοιπὸν μεγάλη τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων, τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἑθνους. Τροφὴ πλουσίας πολιτισμοῦ εἶναι τὰ καλὰ βιβλία.

Μελέτη, σκέψις σχεδίου περὶ συστάσεως βιβλιοθήκης εἶναι λοιπὸν ἔργον ἀγαθόν, ὠφελιμώτατον. Καλὰ βιβλία θεωροῦνται καὶ εἶναι ἐκεῖνα ὅσα περὶ Θεοῦ, περὶ ἀνθρώπου, περὶ κόσμου, περιέχουν τὰς ὀρθοτέρας γνώσεις καὶ ἀληθείας. Περιττὸ νὰ σᾶς εἰπῶ σχετικῶς μὲ τὴν ἐποχὴν ποὺ ἐγράφησαν ἡ Ποῖο τὸ μέτρο νὰ διακρίνωμεν τὰ καλὰ βιβλία ἀπὸ τὰ ὑποπτα ἢ μὴ καλὰ; Τὸ μέτρον αὐτὸ εἶναι ἡ κρίσις τοῦ καιροῦ, ἡ πείρα τῶν αἰώνων, ὁ λόγος καὶ ἡ ἀπόφασις τῶν παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμένων σοφῶν.

Ὡς ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀναβαίνουν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ἀθωνος καὶ ἀγναντεύουν τὰ νησιά, τὰ πέλαγα, τὰς στεριὰς, ὁμοίως καὶ ἡμεῖς ἃς ὑψωθοῦμεν καὶ ἃς ἀγναντεύσωμεν ἀπὸ τὰ ὕψη τὸ σύνολον καὶ τὰ μέρη μιᾶς βιβλιοθήκης.

Ἀρχίζομεν ἀπὸ τὰς βιβλία ποὺ ἔχουν ἀντικείμενον τὸν Πλάστην καὶ τὰ ἔργα του. Ὁ κλάδος αὐτὸς περιέχει τὴν Ἀγίαν Γραφήν, παλαιάν καὶ νέαν Διαθήκην· περιέχει τὰ βιβλία τῶν Ἀγίων Πατέρων, τὰ θρησκευτικὰ βιβλία τῆς Κίνας, Περσίας καὶ Ἰνδιῶν.

Ἄλλος κλάδος εἶναι τὰ βιβλία τῆς Νομικῆς, τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Φιλοσοφίας, τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας.

Ἔρχονται ἔπειτα οἱ Φυσικὲς ἐπιστῆμαι, Ἀστρονομία, Φυσικὴ Ἱστορία τῆς γῆς, καὶ τὰ συγγράμματα τῶν ἱατροφιλοσόφων παλαιῶν καὶ νέων.

Ὅσοι ἐπίσημοι συγγραφεῖς ἔγραψαν περὶ ζωγραφικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς, μουσικῆς, ἔχουν καὶ αὐτοὶ τὴν θέσιν των εἰς τὴν Βιβλιοθήκην.

Τὰ ἀριστουργήματα τῶν ἐξόχων ρητόρων, τῶν ἱεροκλήρων Χριστιανῶν, τῶν θαυμαστῶν ποιητῶν ἔλων τῶν ἔθνων κατατάσσονται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην. Τὰ μυθιστορήματα, γραμμένα μὲ πνεῦμα ἠθικῆς καὶ μὲ χάριν, στολίζουσιν καὶ αὐτὰ τὸ φιλόμουσον κατάστημα.

Μέγας κλάδος βιβλιοθήκης εἶναι οἱ ἱστορικαὶ ἔλων τῶν συμβάντων ἔλων τῶν ἐποχῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας καυχᾶται κατὰ τὰς ἡμέρας μας πολὺτιμα συγγράμματα.

Ὅσα βιβλία καταγίνονται εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ νέου κόσμου τῆς Ἀμερικῆς εἶναι καὶ αὐτὰ ἀπαραίτητα.

Συγγράμματα γεωγραφικά, διήγησις ταξιδίων, συμβάλλουσιν καὶ αὐτὰ πολὺ εἰς τὴν τελειοποίησιν βιβλιοφιλου καταστήματος.

Οἱ φιλόμουσοι ἀκροαταὶ μου, ἔτσι θέλουν ἀφιερωθεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν Βιβλιοθήκης, ἃς ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι πρέπει νὰ ἐπιμεληθοῦν τὰ μέγιστα εἰς τὴν συλλογὴν ἔλων τῶν συγγραμμάτων, ἢ ὑπαιουδήπουτε ἄλλου μνημείου, τὰ ὅποια πραγματεύονται καὶ φροντίζουν τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ ἔθνους. Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ εἴμεθα ἡμεῖς, ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν ἐρχόμθα, καὶ μᾶς ἐνδιαιφέρει καιρίως. Κανένα πράγμα δὲν βοηθᾷ τόσον τὸ ἔργον ἑνὸς πολιτικοῦ ἱστορικοῦ νομοθέτου ἀνδρός, καὶ δὲν χειραγωγεῖ εἰς πλεον αἴσιον τέρμα τὰ φιλοπάτραδα ἔργα του, ὅσον νὰ γνωρίζει τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους του.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ, μία βιβλιοθήκη σύγκαιται ἀπὸ τὰ ἐκλεκτὰ συγγράμματα Θεολογίας, Νομικῆς, Φιλοσοφίας, Πολιτικῶν καὶ Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, Ὠραίων Τεχνῶν, Φιλολογίας, Ἱστορίας, Γεωγραφίας, καὶ ἀπὸ Διηγήματα ὁδοιπορικῶν στερεᾶς καὶ θαλάσσης.

Τώρα θέλει ἀσχοληθῶμεν κατὰ λεπτομέρειαν εἰς τὴν ἐπιλογὴν καθὲ κλάδου.

* * *

Ἐπειδὴ ὁ ἀξιότιμος Καθηγητὴς Κύριος Ρόσσης τελειώνει μὲ τόσον ἀφθονον ἔπαινον ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, νομίζω δίκαιον, διὰ νὰ φέρωμεν τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων, νὰ ἀκούσατε καὶ ὀλίγους λόγους τοῦ Ἑλβετοῦ ἱστορικοῦ Müller περὶ Λυκούργου καὶ Σπαρτιατῶν :

«Θεῖον πνεῦματος ἄνθρωπος τῇ ἀληθείᾳ ἦτον ὁ νομοθέτης Λυκούργος, ὁ ὁποῖος κατέπεισε τοὺς πλουσίους τῶν συμπολιτῶν του νὰ στέρξουν εἰς ἴσην διανομήν τῆς γῆς μὲ τοὺς πτωχοτέρους, καὶ διὰ νόμου νὰ καταφρονήσουν ὅλοι τὰ χρήματα. Ὁ θαυμαστός Λυκούργος μορφωτὴς εἰς εἶδος οἰκογενείας ἑνὸς πλήθους ἀνθρώπων, πλάστης λαοῦ, ὁ ὁποῖος λαὸς διὰ ἑπτὰ αἰῶνας δὲν ἐγνώρισε ποτὲ ἐμφυλίους πολέμους—τόσον τὸ ὄνομα τοῦ πολίτου μιᾶς πατρίδος ἦτον φίλτρον ἀμοibaία, ἀγάπης—πλάστης ὁ νομοθέτης φιλοπολέμων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐζητοῦσαν νὰ μάθουν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ ποῦ εἶναι οἱ ἐχθροί».

Οἱ νέοι τῆς Σπάρτης ταπεινοὶ ἦσαν εἰς τὸ φέρσιμόν τους, ἀλλὰ εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἐλευθερίας τολμηρότατοι νὰ ἀποθάνουν ἢ νὰ νικήσουν. Καὶ οἱ γέροντες δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον γεν αἰεὶ ἀπὸ τοὺς νέους εἰς τὰς συμπλοκὰς τῶ ἀρμάτων. Οἱ μητέρες ἐχαίροντο ἂν τὰ τέκνα τους ἐθυσιάζοντο διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ δόξαν τῆς πατρίδος, καὶ δὲν εἶχαν παρηγορίαν ἂν δὲν συναπέθνησκον οἱ υἱοὶ των μὲ τοὺς στρατηγούς τους εἰς τὸ πεδίου τῆς μάχης.

Ἐξοσιπέντε αἰῶνες ἐπέρασαν ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Λυκούργου, καὶ ὁ ἔρως τῆς ἐλευθερίας δὲν ἐσβῆσε εἰς τὰ ἀπομεινάρια τοῦ περίφημου λαοῦ, τὸν εὐγλωττον διὰ τὴν βραχυλογίαν του ὡς διὰ τὴν σιωπὴν του. Ἡ Σπάρτη ἐξαλείφθη ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀλλὰ τὸ ἄνθος τοῦ ἔθνους κατέφυγε εἰς τὰ βουνὰ τῆς Μάνης. Καὶ οὔτε ἡ Ρωμαϊκὴ ἀνδρεία οὔτ' τῶν Βυζαντινῶν Ἀυτοκρατόρων ἡ δύναμις, οὔτε τὰ ἔπλα τῶν Ὀθωμανῶν ἐδυνήθησαν ποτὲ νὰ ὑποτάξουν τὸν τόπον.

Οἱ ἄφροβι ἀπόγονοι τῶν συμπολιτῶν τοῦ Λυκούργου διοικούμενοι ἀπὸ Ἐλευθέρον Ἡγεμόνα ζοῦν εἰς τὰ ἄγρια λημέρια τους ἀπώτατα ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Παλλοὶ τῶν Μανιατῶν ἔκαμαν ἀποικίαις εἰς τὴν Κόρσικα καὶ εἰς Φλώριδας τῆς Ἀμερικῆς. Καὶ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου τους καὶ ἡ πολεμικὴ τους ψυχὴ φέρουσιν εἰς ἀνάμνησιν ἔσα περὶ τῶν ἀρχαίων τους προγόνων διηγεῖται ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία.

Ἀφοῦ ὁ Κύριος Ρόσση ἱστορήσας τὰ πολιτικά συμβάντα τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ πνεῦμα τῶν νομοθεσιῶν Σόλωνος καὶ Δρακούρου, κατὰ τὴν ὁποίαν σὰς ἔκαμα ἀνάγνωσιν, ἐξετάζει καὶ τὰ οἰκονομικὰ ἑλληνικὰ γεγονότα. Ἡ ὕλη τῆς Οἰκονομικῆς πραγματείας δὲν ἐμβαίνει εἰς τὸν ἰδιαιτέρον κύκλον τῆς μελέτης μας· ὅθεν καὶ δὲν ἔχρεια ἀναγκαῖον νὰ μεταγλωττίσω τὴν παράδοσίν του. Ἡμεῖς μὲ τὴν μεταγλώττισιν τοῦ μαθήματος τοῦ Κυρίου Ρόσση δὲν ἐσκοπεύομεν εἰμὶ νὰ ἀποκτήσωμεν πληρεστέραν ἰδέαν τῶν ἑλληνικῶν συμβάντων καὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, παρ' ὅτι ἐγὼ σὰς εἶχα ἱστορήσει.

Λέ: δύναμαι ἡμῶς νὰ σὰς ὑστερήσω καὶ τῶν φιλοσοφικῶν παρατηρήσεων τοῦ Καθηγητοῦ μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων.

Μεταφράζω λοιπὸν τὰς σκέψεις του, καὶ χαρίσετέ με τὴν συνεθισμένην προσοχὴν σας :

Μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων (faits) εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς ἐρωτηθῶμεν ἂν ὁ νοῦς ὁ Ἑλληνικὸς ἐρεῖρε, ἐπλαστοίργησε ἄρχας ἐπὶ τῇ οἰκονομικῇ μελέτῃ. Εἶναι τάχα ἐνδεχόμενον ἢ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία νὰ μὴν ἤρεε στοιχεῖον ἐπιστήμης εἰς τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα ; Οἱ Ἕλληνας εἶχαν τάχα νοήσει, ὅτι τὰ οἰκονομικὰ συμβάντα τῆς κοινωνίας πλάθουν, ξεχωρίζουν μίαν μερικὴν τάξιν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν τάξιν συμβουλευόμενος δύναται νοῦς σοφὸς νὰ οἰκοδομήσῃ Ἐπιστήμην, ἀδελφὴν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ; Ὁ Πλάτων μάς διδάσκει, ὅτι πᾶσα τέχνη καὶ ἐπιστήμη κορυφοῦται εἰς μίαν κορυφὴν· ταυτέστι γενική, γενικοτάτη ἀρχὴ προσδρεῖν τὰς σοφὰς μελέτας. Πᾶσα ἐπιστήμη ἡμῶς πρέπει νὰ ἔχει τὰς διακρίσεις καὶ διακρίσεις της. Εἶναι ἀνάγκη ἀναπόφευκτη τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς, τῆς ἀδυναμίας του.

Ὁ Θεὸς εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του πανόπτης καὶ παγγνώστης· ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει δὲν μανθάνει, παρὰ χάριν τῆς μεθόδου, τῆς λεπτομερείας.

Ἐπιστήμη ἐστὶ διακρίσις. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐβόλασε νὰ χωρίσῃ καὶ ὡς ἐπιστήμην ἰδιαιτέραν καὶ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας τὴν ἐπιστήμην.

Τέσσαρας αἰῶνας πρὶν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπληρώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ συμβεβηκὸς τὸ πλέον ἀξιωμανημένον, τὸ πλέον θαυμάσιον. Ἔως τότε ὁ ἄνθρωπος ἐκυριεύετο ἀπὸ φυσικὴν ὁρμήν, ἀπὸ τὴν ζωηρότητα τῆς φαντασίας, ὡς παρατηροῦμα εἰς τοὺς νέους, εἰς τὸ ὄφος τῶν παιδιῶν. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη νὰ σκέπτεται περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, νὰ ἄγαν τεύει τὸ εἶναι του, νὰ ἔχει συνείδησιν σταθερὰν τῇ φύσεώς καὶ δυνάμεώς του.

Τὸ πνεῦμα δὲν ἐσπούδαζε τὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος διὰ νὰ πλαστουργήσῃ χάριν αὐτῆς τῆς μελέτης ἓνα ὄπλον πρὸς χρῆσιν τοῦ πνεύματος, διὰ νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ νέον πνευματικὸν ὄργανον εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὴν κτίσιν ὅλην.

Τὸ ἐξαίσιον, ἀξιοθαύμαστον συμβεβηκὸς χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν γέννησιν τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Οἱ τρεῖς ἄνδρες εἶναι ὡς μία ἀποκάλυψις τοῦ νοῦς, καθὼς ὁ χριστιανισμὸς ἔπειτα ἐστάθη μίᾳ ἀποκάλυψις τῆς ψυχῆς. Ἔργον τῆς Θεῆς Προνοίας καὶ τὰ δύο συμβάντα. Ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία ἀφῆλσαν τοῖς Ἀγίοις Πατέρας. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐκτῆρυξε ποτὲ τὴν ἀμάθειαν. Ὁ Πλάτων ὑπῆρξε ἡ γέφυρα τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς φαντασίας εἰς τὸν κόσμον τῆς λογικῆς, ἡ χαρίεσσα ἄλυσος μεταξὺ ποιήσεως καὶ ἐπιστήμης.

Ὁ θεῖος Πλάτων ἐβάθυνε εἰς τὰ βαθύτερα μυστήρια τῆς θεολογίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἐξ αἰτίας τοῦ τρόπου, τοῦ ὄφους του, τῆς συνθέσεώς του, μένει ὡς ἡ ὥρα τῆς τροπῆς ἀπὸ τὸν παλαιὸν εἰς τὸν νέον κόσμον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνθρόνισε τὴν Ἐπιστήμην μὲ ὅλην της τὴν γνησιότητα. Νοῦς εὐρύχωρος καὶ βαθύς, νοῦς κάτοχος συνάμα θεωρίας καὶ πρακτικῆς, ἀντικατέστησε (ὁ Ἀριστοτέλης) τὸ φέγγος τῶν λόγων τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν δραματικὴν του παράστασιν μὲ τὴν αὐστηρὰν τεχνολογίαν καὶ ἀπόδειξιν ἐπιστημονικὴν. Ἀπὸ τὰ ὄψη τῆς θεωρίας ἐκατέβαινε εἰς τὰ σπλάγγνα τῆς λεπτομερείας. Ὁ βίος τοῦ Ἀριστοτέλους ἐστάθη εὐεργετικὸς ἀνδρός. Ἐξῆσε εἰς τὰς ἀύλας τῶν ἡγόνων. Ἐνομοθέτησε τὴν πατρίδα του, τὸ Στάγειρον. Περιηγητὴς Ἄγγλος διηγεῖται ὅτι κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἐπανηγύριζαν οἱ Σταγειρίται μνημεῖα ἐσώζοντο εὐρυτῆς τῶν ἐντοπίων, τῶν Σταγειριτῶν, ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου των νομοθέτου. Ποῖον ἀπόκρυφον μυστήριον τοῦ κόσμου δὲν εὐτύχησε, τολμῶ εἰπεῖν, νὰ ἐξηγήσῃ ὁ Ἀριστοτέλης ;

Ἐτέχνευσε εἰς εἶδος ἐργαλείου τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἶναι ὁ πρωτοπλάστης τῆς μεθόδου.

Ἐφαρμόζει τὸ ἐργαλεῖον τοῦ εἰς τὸν ὅλκον κόσμον ; Πλάττει καὶ τελοῦργεῖ τὴν ἱστορίαν τῶν ζώων.

Τὸ ἐφαρμόζει εἰς τὸν κοινωνικὸν ἄνθρωπον ; Γράφει τὰ πολιτικὰ καὶ ἠθικά.

Τὸ ἐφαρμόζει εἰς τὰ αἰσθήματα τῶν θνητῶν ; Μορφώνει τὴν Ῥητορικὴν.

Ἀφοῦ ἐπαρτήρησε τὸν κόσμον καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, τὰ φαινόμενα καὶ τὰς συνεπείας τῶν ὄντων, ὑψώθη εἰς τὴν αἰτίαν τῶν αἰτιῶν, ἄνω τοῦ κόσμου, καὶ ἔστησεν αἰώνιον ἀριστοῦργημα τὸ μεταφυσικόν του. Ἐγραψε καὶ πόνημα περὶ πλοῦτου, τὸ ὅποιον μᾶς ἐφθόνησ. ὁ χρόνος καὶ δὲν σώζεται. Ἀπὸ ἄλλα σωζόμενα συγγράμματα τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς ἐξάγομεν τὰς γνώσεις του καὶ τὴν ἰδέαν του περὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας (ἐδῶ ὁ Καθηγητὴς ἐμβαίνει εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν περὶ Οἰκονομίας ἰδεῶν τοῦ Ἀριστοτέλους).

* * *

Σήμερον 15—ἐπειδὴ σήμερον ἔχομεν τὴν ἐορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν—σᾶς προσκαλῶ εἰς ἀκρόασιν τοῦ Οὐχυμαστοτέρου λόγου τῆς Ἑλληνικῆς εὐφραδείας, δυνάμει τοῦ ὁποίου θὰ τελειοποιήσωμεν τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς ἀρχαίας κοινωνίας τῶν προγόνων.

Μὲ ὅσα ἡ φιλικὴ σας παρουσία μὲ ἐνέπνευσε, ἀπ' ὅσα τὸ μάθημα τοῦ Κυρίου Ρόσση μᾶς ἐδίδαξε, ἀπ' ὅσα θὰ μᾶς μάθῃ ἡ ὁμιλία τοῦ Περικλέους, ἐλπίζω ὡς εἰς σπῖτι κρυστάλλινον νὰ ἰδοῦμεν τὴν Ἑλληνικὴν Φυλὴν ὅλην. Θὰ ἐξοφλήσω καὶ ἐγὼ τέλος τὸ χρέος μου διδόντας πέρας εἰς τὸ δεύτερον ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας, τὴν γνῶσιν τουτέστι τῆς πατρίδος μας κατὰ τὴν ἐποψὴν τοῦ τόπου, καθὼς τὸ προηγούμενον ἦτον ἡ γνῶσις τῆς πατρίδος ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τῆς ἐποχῆς. Τὰ δύο προπύλαια, ὡς προείπαμεν, τῆς κυβερνητικῆς καὶ κοινωνικῆς Ἐπιστήμης.

Ἀρχεταὶ νέαι παράδοσις.

Ἄν τεχνίτης τις, κύριοι ἀκροαταί, ἂν ἄριστος ὀργανοποιὸς ὠρέγετο νὰ κατασκευάσῃ καρδιόμετρον, ὄργανον ποὺ νὰ μετρᾷ ἀκριβῶς ἀκριβῶς τὰς κτυπιὰς τῆς καρδιᾶς μας, καί, γενομένου λόγου περὶ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἂν ἐσθῆρμαζε συνάμα εἰς ὄλους μας τὸ καρδιοσκοπιὸν τοῦ εἰς τὰ στήθη μας, ἤθελε εὑρεῖ καὶ ἤθελε ἰδεῖ, ὅτι τὸ καρδιοκτύπι τῆς καρδιᾶς ὅλων ἡμῶν βαρεῖ τὸ ἴσον ἴσον ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας.

Δὲν νομίζω, κύριε, ἡ κλίσις αὕτῃ νὰ πηγάζει ἀπὸ φιλαυτίαν, χάριν τῆς φήμης τῶν προγόνων, ἐπειδὴ οἱ πρακτικοὶ ἄνδρες τοῦ καιροῦ μας γνωρίζουν ὅτι ἡ δόξα τῶν προγόνων μηδὲν ἰσχύει. ἂν τὰ ἴδια τὰ τέκνα δὲν ἔχουν ἀξιότητα ἐδικήν τους· καὶ ἂν πάλιν εἶναι ἀνάξια, ἡ δόξα τῶν πατέρων φωτίζει ἔτι μᾶλλον τὴν ἀσχημάδα τῶν τέκνων. Βαθύτερο αἰτιολόγημα ἔχει, μοῦ φαίνεται, ἡ κλίσις τῶν νέων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς ἀρχαίους. Τὸ ἀληθινὸν αἷτιον μοῦ φαίνεται εἶναι τὸ ὁμοιόμορφον τῶν διαθέσεων τῆς ψυχῆς μεταξὺ νέων καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀγκαλὰ καὶ χάσμα μέγιστον χωρίζει τοὺς παλαιούς ἀπὸ τοὺς νέους, εὐθύς ὅμως ὅπου τὸ νέον ἔθνος ἐδυνήθη νὰ δείξῃ πρωτότυπον αὐτόπλαστον ἀρετὴν, τὰ ἔργα του παίρνουν τὴν αὐτὴν φυσιογνωμίαν τῶν ἀρχαίων ἔργων.

Ὁ ἀξιοσέβαστος Σατωβριάνδ εἰς ἓνα τοῦ σύγγραμμά κατὰ τὰ 1827 γράφει, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ ἄλλοι Σαλαμῖνιοι ἤθελε παραδεχθῶν ὡς γνήσιον συναγωνιστὴν τοὺς τὸν Ναύαρχον Ἀνδρέαν Μιαούλην, καὶ λέγει τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐγὼ, κύριοι, κινδυνεύω νὰ εἰπῶ, ὅτι ὁ Μιαούλης εἶχε τόσῃν εἰδησιν τοῦ Θεμιστοκλέους, ὅσην εἶχεν ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ Μιαούλη. Αὕτῃ ὅμως ἡ ἄγνοια τῆς ἀρχαίας ἱστορίας δὲν ἐμπόδισε τὸν ἄνδρα τῆς Ὑδρας νὰ πράξῃ εἰς τὸν ἀγῶνα ὅσα ἐπραξε καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τοὺς πολέμους τῆς Ἑλλάδος κατὰ βαρβάρων. Καθὼς λοιπὸν διηγεῖται ὁ τραγικὸς Σοφοκλῆς διὰ τὸ φυτόν τῆς ἐλαίας ὅτι σφυρῶναι εἰς τὴν γῆν τῆς Ἀττικῆς αὐτόποιον, ἀχείρωτον, χωρὶς τὴν συνδρομὴν τῆς τέχνης, ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, χωρὶς προγυμνάσματα, ἀλλὰ χάριν εὐτυχισμένου ἐντοπίου ὀργανισμοῦ, γεννᾶται ἡ αὕτῃ φυσικὴ διάθεσις τῶν αἰσθημάτων, ὁμοία μὲ ἐκείνην τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, καὶ τὸ ὁμοιόμορφον γεννᾷ τὴν συμπάθειαν.

Εἰς ἓνα πράγμα διαφέρομεν ἀκόμη πολὺ ἀπὸ τοὺς προγόνους μας : εἰς τὴν χάριν τῆς εὐγλωττίας. Μάλιστα ἂν θελήσωμεν νὰ πάρωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ὕφος τοῦ λόγου ποὺ ἐβασίλευε χωρὶς ἀντίστασιν καὶ ἐπαινεῖτο ἕως εἰς τὴν τρίτην Σεπτεμβρίου.

Σῆς εἶναι γνωστόν, κύριοι, ὅτι Ἄγγλος περιηγητής, εὐρισκόμενος εἰς τὸν Πόρον πλησίον τοῦ νομιζομένου τάφου τοῦ Δημοσθένους, εἶπε πρὸς ἄνδρα χωρικόν : Νὰ ἤξευρες τί ἄνθρωπος κοιμᾶται ἐδῶ ! Ὁ χωρικός, κύριοι, ξυπνητὸς σὺν τῷ ἄστρι τῆς αὐγῆς, τοῦ ἀπεκρίθη : -Λαίπει δὲν εἶναι ἐδῶ, λείπει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μέρα μὲ τὴν ἡμέρα τὸν περιμένομεν.

Θαρρῶ, κύριοι ἀκροαταί, Βουλευταί καὶ Γερουσιασταί, ὅτι ὁ Δημοσθένης ἦλθε τέλος πάντων ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς ξένης τὴν ἡμέραν ποὺ ἐσπῆσατε ἄμβωνα βουλευτικὸν εἰς τὰς δοξασμένας Ἀθήνας, καὶ τὸν Δημοσθένην προὔπαντῆσαν οἱ εὐφημίας τῆς Ἑλλάδος ὅλης, καθὼς ἀνέβαιναν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ εἰς τὴν ποθητὴν τοῦ Ἀκρόπολιν.

Ἦσαν ἦτο χλωρὸν τὸ αἶσθημα τῆς πατρίδος, κύριοι, εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἐπισήμων Ἑλλήνων, ποὺ δὲν νομίζω, τὸ ἀνέλιον καὶ κρῦο σκοτάδι τοῦ Ἀδου νὰ ἐμύρανε ποτὲ τὴν χλωρότητα, καὶ μίαν φορὰν ὁ Δημοσθένης ἤκουσε τὸν ἄμβωνα τοῦ τῆς Πνυχὸς νὰ ἠχολογεῖ ἀπὸ τὴν ἀνδρικὴν φωνὴν γέροντος στρατηγοῦ. Ἡ δ᾿ ἄφῃ τῆς νίκης στολίζει τὴν περικεφαλαίαν τοῦ γέροντος καὶ τὸ λάβαρον τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου κρατούμενον ἀπὸ τὴν τιμητικὴν παλάμην ἀκτινοβολεῖ εἰς τὸ πρόσωπόν του. Ποία ἐσπῆθη ἡ χαρὰ τοῦ Ἀθηναίου φιλοπάτριδος, ὅταν ἤκουσε τὰ ἐξαίσια αὐτὰ λόγια ἀπὸ τῆς χεῖλης τοῦ στρατάρχου ! «Καὶ ἔπεσε εἰς ὅλους μας ὡς μία βροχὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς Ἑλευθερίας μας καὶ ἐλευθερώθημεν».

Ἐκτετε ὁ Δημοσθένης σφόδρα ἐρωτηθῆ νὰ μείναι διὰ παντὸς εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ Ἑσεῖς, κύριοι, συντελέσατε καὶ συντελεῖτε ζωηρότατα νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπιθυμία του. Ὅποιος τώρα, εἴτε Πρόεδρος τοῦ Ἰπουργείου, εἴτε Πρόεδρος τῆς Βουλῆς, εἴτε Βουλευτής, εἴτε Γερουσιαστής θέλει νὰ ἐπαινεθεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἢ νὰ πείσει τὸν ἀντίδικόν του, ὁμιλεῖ ἀπλᾶ, καὶ ἡ ἀπλῆ, ἡ κοινὴ φωνὴ εἶναι ἄρθρον πίστεως εἰς τὴν τέχνην τῆς εὐγλωττίας, ὅποιοςδήποτε μελέτης ἢ τέχνης. Ἀρχὴ ἐπιτυχημένη εἶναι ἡ φύσις· ἀφύσιος γὰρ ἀντιπραττούσης, κενὰ πάντα· φύσιος εἰς τὸ ἄριστον ὁδηγεύσης, διδασκαλὴ τέχνης γίγνεται», λέγει ὁ σοφὸς Ἰπποκράτης. Δὲν πείθεις καὶ κινεῖς ἂν εἶσαι σκοτεινός· καὶ εἶσαι σκοτεινός, ἂν παίρνεις τὰ λόγια σου ἀπὸ τῆς κοιμητήριος.

Μὴν λυπεῖσθε κύριοι, μὴν παραξενεύεσθε, ἂν ἡ νέα βουλευτικὴ εὐγλωττία τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔχει ἀκόμη τὴν χάριν τῶν Ἀρχαίων. Πᾶσα τέχνη ἀρχὴ ἀρχίζει μὲ ἀτέλειαν· ἀλλὰ δὲν κτίζει, δὲν οἰκοδομεῖς, ἂν δὲν κάμεις ἀρχήν. Οἱ ὠραιότεροι νέοι τοῦ κόσμου, οἱ ἡλιοστάλακτοι νέοι εἶναι ἀσχημότατα νήπια εἰς τὸ βυζὶ τῆς βυζάστρας των.

Εἰς τὸ ὁμοιόμορφον λοιπόν, κύριοι ἀκροαταί, τῶν διαθέσεων τῆς ψυχῆς μεταξὺ νέων καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἰς αὐτὸ τὸ φίλτρον τοῦ ὁμοιόμορφου τῶν κλίσεων ἀποδίδω τὸ ἄκρον φιλήκουον τῆς προσεγγίσεως κατὰ τὰς τελευταίας ἀναγνώσεις μας περὶ τῆς ἱστορίας καὶ περὶ τοῦ πνεύματος τῶν συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαίας φυλῆς. Ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὴν, κύριοι, τὴν ὁμοιότητα τῶν διαθέσεων μεταξὺ νέων καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων πηγάζει ἄλλο ἀξίωμα σοβαρώτατον, ὅτι τὰ ἀνδραγαθήματα, τὰ σφάλματα, τὰ δυστυχήματα τῶν προγόνων εἶναι σχολεῖον ἀνοιχτὸν διὰ τοὺς ζῶντας. Δύνανται τουτέστι κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τῆς ζωῆς μας καὶ τῆς ὁμιλίας μας νὰ προσφέρουν καρπὸν ἐθνεοφελῆ, ὡς ἔμφορον νέοι ἐξετάζοντες τὴν διουκhsιν πατρὸς ἢ κηδεμόνος τῆς παρουσίας των. Ὡφελοῦνται εἰς τὴν σπιγμὴν, θερίζουν ἀμέσως καρπὸν πλουσιοπάροχον ἀπὸ τὴν ἔρευναν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐξετάσεως.

Ἐνθυμούμεθα, κύριοι, τὴν εὐφρόνιμον παρτήρησιν τοῦ Καθηγητοῦ, νῦν Πρέσβεως, Κυρίου Ρόσση, ὅτι ἡ διχόνοια μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων εἶναι ἡ εἰκόνα καὶ τὸ κλειδί τῆς ἱστορίας ὅλης τῶν Ἑλλήνων. Ἠθέλησα νὰ εὕρω εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ παλαιοῦ καιροῦ μνημεῖον τι καθαρὸν ἀποδείξεως τῆς εἰρημένης παρατηρήσεως, χάριν πρὸ πάντων τῶν κυρίων ἀκροατῶν μου, ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἀσχολούμενοι εἰς τὴν νεότητά τους εἰς ἔργα πολέμου δὲν ἔλαβαν καιρὸν νὰ μελετήσουν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, καὶ τώρα εἰς νομοθετικὰ καθήκοντα ἀφιερωμένοι δὲν εὐκαιροῦν νὰ μεταγλωττίζουν κείμενα ἀρχαῖα εἰς τὴν πάτριον φωνήν. Ἐλπίζω, Κύριοι, ὅτι ἡῶρα εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς ἱστορίας μνημεῖον ἀρχαῖον ποὺ εὐχαριστεῖ τὴν ἐπιθυμίαν μας, καὶ ὡς τοιοῦτο θεωρῶ τὸ ἐγκώμιον ποὺ ἐξεφώνησε ὁ εὐγλωττος Περικλῆς, καὶ σώζεται εἰς τὸν ἱστοριογράφον Θουκυδίδην, τὸ ἐγκώμιον τῶν φρονεμένων κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅπου ὁ ἀκοίμητος σκοπὸς τοῦ ρήτορος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ λόγου εἶναι νὰ καταστήσει μισητοὺς τοὺς Σπαρτιάτας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

"Ας μὴν ἀρήσωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς τὸ φιλέρουνον, ὡς οἱ λέοντες ποῦ δὲν ἀρήνουν τὴν βοσκὴν τοὺς, παρὰ, ἀφοῦ ἐντελῶς ἀναπαύσουν τοῦ φαγητοῦ τὸν πόθον. "Ας ἐννοήσωμεν καὶ ἡμεῖς πληρέστατα τῶν ἀρχαίων "Ελλήνων τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας.

Θὰ κρίνετε ἂν ὁ λόγος τοῦ περιφήμου ρήτορος τῶν "Αθηνῶν εὐκολύνει ὀριστικῶς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ σκοποῦ μας, καὶ ἀκροασθῆτε, παρακαλῶ, ὀλίγας σκέψεις μου πρὶν τῆς ἀναγνώσεως τοῦ λόγου.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον, κύριοι, πὺς ἡ "Ελλάς, ἡ ὁποία εἶχε τόσους ἄνδρας ἐξόχους εἰς νοῦν, τόσους ἀνδρειωμένους, ἡ ὁποία εὐτύχησε νὰ ἔχει δύναμιν ναυτικὴν θαυμαστὴν καὶ ἐμπόριον καὶ πλούτη καὶ τέλος ἐδοξάσθη καὶ ἰσχυροποιήθη μὲ τὰ ἐκστρατεῖες τοῦ Μεγάλου "Αλεξάνδρου. μ' ὅλον τοῦτο δὲν κατώρθωσε νὰ κἄμει μόνιμην "Επικράτειαν ἀνατολικο-δυτικὴν, ἀλλὰ μόλις συναπαντήθηκαν Ρώμη καὶ "Ελλάς, ἡ "Ελλάς ὡς ἀπὸ ἐφθαλμὸν ὥφως μαγευμένη σῦρεται ἀπὸ τὸν μεγαλόφρονά πολίτην τῆς Ρώμης. Δὲν εἶναι ὁ Ρωμαῖος τῇ ἀληθείᾳ πρὸ ἐνίκησε τὸν "Ελληνα πρῶτος. Εἰς τὸν ρωμαῖον νικητὴν δύναται νὰ εἰπεῖ ὁ "Ελληνας ὅτι εἶπε ὁ Πάτροκλος πρὸς τὸν "Εκτορα : «Πρῶτος ὁ "Απόλλων μ' ἐνίκησε, δεῦτερος ὁ Εὐφορβος, τρίτος ἐγώ». Ὁ ἀκόιμητος ἐχθρὸς τῆς "Ελλάδος καὶ ὁ νικητὴς τῆς ἡττον εἰς σπλάγχνα τῆς, ἡττον ὁ πολιτικὸς τῆς Ὀργάνισμός καὶ οἱ φατρίες τῆς, καὶ αὐτὰ τὰ δύο, ἡ ἐρινὺς αὐτῇ ἡ πατρικὴ, ἔδενε αἰχμάλωτον τὸν "Ελληνα εἰς τὸ ἀμάξι τροπαιοῦχου Ρωμαίου, ἀναβαίνοντας θριαμβευτὴς τὸ ὑπερήφανον Καπιτώλιον.

Θέλω νὰ σᾶς ἐνθυμίσω λόγον βαρὺν τοῦ παλαιοῦ Κάτωνος. Τοῦ ἔλεγον, ὅτι σοφοὶ "Ελληνες ἦλθαν εἰς τὴν Ρώμην καὶ διδάσκουν τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην. Ποτέ, εἶπε, τὰ παιδιὰ τῶν Ρωμαίων νὰ μὴ διδασκθῶν ἀπὸ διδασκάλους ποῦ δὲν ἐφάρμοσαν τὴν προκοπὴν τοὺς εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος των.

Μὴν νομίζετε, κύριοι, ὅτι καὶ εἰς τὴν παλαιὰν "Ελλάδα ἔλειψε ποτὲ φωνὴ γενναίων ἀνδρῶν συμβουλευτικῇ τῆς Εἰρήνης; καὶ πρὸς ἀνάθημα τῶν διχονοιῶν φθάνει νὰ ἐνθυμηθῆτε τοὺς λόγους τοῦ ἐναρέτου "Ισοκράτους. Διαβάζω εἰς τὸν Πλούταρχον προσφώνησιν ὕβριστικὴν τῆς θυγατέρας τοῦ Μιλτιάδου καὶ ἀδελφῆς τοῦ Κίμωνος, ποῦ κατὰ πρόσωπον ἐλάλησε εἰς τὸν Περικλῆ. Στρατηγούντος τοῦ Περικλέους, κατεστράφη ἡ Σάμος εἰς τὰ ἐπιστρώφιά του, νικητὴς δοξαζόμενος καὶ ἐπαινούμενος ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον, ἡ "Ελπινίκη πλησιάζοντάς τον τοῦ εἶπε : «Τῇ ἀληθείᾳ μεγάλα ἔργα ἐκατόρθωσες, Περικλῆ, ποῦ ἐκατάστρεψες πόλιν γνήσιον "Ελληνικὴν, καὶ εἶσαι αἷτιος τοῦ ἀφανισμοῦ τόσων πολεμιστῶν "Αθηναίων. Δὲν ἦταν αὐτῆς τῆς φύσεως οἱ πόλεμοι τοῦ ἀδελφοῦ μου καὶ τοῦ πατρὸς μου, ποῦ ἐπολεμοῦσαν τοὺς βαρβάρους καὶ ἐδόξαζαν τὴν "Ελλάδα ἅλην. "Ακούσετε καὶ τὴν ἀπόκρισιν τοῦ Περικλέους. Τῆς ἀπάντησε μὲ τὸν ἀκόλουθον στίχον : —Δὲν πιάνει τὸ φτισσίδι εἰς γραῖαν γυναῖκα. «Οὐκ ἂν μύροισι γραῦς ἐνῶσ' ἡλείφει». Ἡ ἀπόκρισίς του, βλέπετε, δὲν φιλιάζει μὲ τὴν κατηγορίαν. Ἀπὸ τὴν πόλιν ἔρχομαι καὶ εἰς τὴν κορφὴ κανέλα - τὸ ἴδιο ὁμοιάζει. Ἡ φωνὴ τῆς γραίας "Ελπινίκης μένει ὅμως εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς διαμαρτύρησις τρομερὰ κατὰ τοῦ πρώτου πολιτικοῦ ἀνδρός, καὶ ὀλίγον μέλει τὴν ἱστορίαν, ἂν ἡ "Ελπινίκη ἡλείφετο μὲ πομάδας.

Κύριοι ἀκροαταί ! ἀφήσετέ με νὰ βαθύνω ὅσον ἡμπορῶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐρευναν τῶν "Ελληνικῶν διχονοιῶν. "Ας παραιτηθῶμεν ἀπὸ τὸν προηγούμενον λόγον, ἀπὸ τὴν ἀπαίτησιν μίας μεγάλης "Επικρατείας "Ελληνικῆς "Ανατολικο-Εὐρωπαϊκῆς. "Ας περιορισθῶμεν ν' ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους "Ελληνες ὅτι ἐκτελεῖ ἄνθρωπος ἂν δὲν εἶναι θηρίον, ὅτι ἐκτελεῖ λέγω πρὸς πατέρα νεκρόν, ἀδελφόν, μητέρα, φίλον ἢ καὶ ἐχθρόν, ποῦ δὲν τοὺς ἀφήνει νὰ τοὺς φάγουν τὰ ὄρνεα τοῦ οὐρανοῦ ἢ τὰ πεινασμένα ζῶα τοῦ δρόμου. Αὐτὴν τὴν πρόνοιαν, αὐτὴν τὴν ἀνάγκην, τὴν προμελέτησαν, τὴν προαισθάνθησαν οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες εἰς ὥραν θανάτου τῆς πατρίδος :

Εἰς μίαν συνέλευσιν τῶν "Αχαιῶν γερουσιαστῆς Ρωμαῖος διέταξε ἀπόφασιν κεφαλαιῆς ποινῆς ἐναντίον τῶν ἐγκριτωτέρων "Αχαιῶν (εἶναι ἀπίστευτον, ἀλλὰ τὸ διηγεῖται ὁ ἐπιμελὴς Παυσανίας). Διώρασε, ἐπρόσταξε ὁ βάρβαρος Ρωμαῖος, ὥστε ἡ σύνοδος τῶν "Αχαιῶν νὰ τοὺς καταδικάσει. Ποίους νὰ καταδικάσει ; Τὸ Συνέδριον νὰ κἄμει καταδικαστικὴν ἀπόφασιν. Αὐτὸς ἔπειτα ὁ Ρωμαῖος θὰ ἔγραφε τὰ ὀνόματα τῶν ἐνόχων.

Ἐπαιδῇ εἰς τὸ Συνέδριον τῶν "Αχαιῶν ἐφάνη πολὺ ἄδικον τὸ ζήτημά του, τοῦ εἶπον νὰ φανερώσει ὀνομαστὶ τοὺς ὅσους ἐνόμιζεν ὅτι ἐστάθησαν φίλοι τῶν Μακεδόνων καὶ ἐν γνώσει νὰ γίνει ἡ ἀπόφασις. "Ολοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν "Αχαιῶν εἶναι ἐνοχοί, ἀπεκρίθη. Εἰς ἐξ αὐτῶν τῶν στρατηγῶν, Ξένωνας ὀνομαζόμενος, σηκώθη καὶ εἶπε : —Ἐγὼ ἐστρατήγησα τοὺς "Αχαιοὺς καὶ ποτὲ δὲν ἐβουλεύθηκα τοὺς Ρωμαίους, οὔτε ἐβοήθησα τοὺς Μακεδόνας, καὶ θέλω νὰ μὲ κρίνει ἡ Σύνοδος

τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἀκόμη δέχομαι νὰ μὲ κρίνει ἡ Γερουσία τῆς Ρώμης. Ὁμιλοῦσε ἀθῶα ὁ ἀρχηγὸς αὐτός. λέγει ὁ Πausanias, ἀλλ' ὁ Ρωμαῖος ἀρπαξε τὸν λόγον τοῦ Ἀχαιῶ καὶ ἔστειλε αὐτὸν καὶ ἄλλους χιλιούς εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ κριθοῦν. Ἐπειτα ἀπὸ ἑνδεκα χρόνους μόλις τριακόσιοι ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, οἱ μόνοι ποὺ ἐπέζησαν ἀπὸ τοὺς συντρόφους των. Ἔθνους, φυλῆ, λαὸς ποὺ καταντᾷ εἰς τόσῃν ἀφροντισίαν καὶ ἀναισθησίαν διὰ τὰ ὑστερινά του, δὲν παρμιούζει, κύριοι, ἀνθρώπων ποὺ πετᾷ πατέρα καὶ μητέρα εἰς τὰ ζῶα τοῦ δρόμου καὶ εἰς τὰ ἄγρια πετεινά τοῦ οὐρανοῦ; Ἴδου ποῦ ἤφερε ἡ ἀδιήρθητη διχόνοια, τὸ ἰδιοτελὲς τῆς φιλαρχίας καὶ τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς φιλαυτίας, ποὺ ἤφεραν τὸ ἐνδοξότερον, τὸ σοφώτερον, τὸ ἀνδρειότερον ἔθνος τῆς Οἰκουμένης, τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν.

Βεβαίως, κύριοι ἀκροαταί, ἡμεῖς δὲν σιοπεύομεν ἐκ προμελέτης, οὔτε νὰ ἐπαινέσωμεν, οὔτε νὰ κατηγορήσωμεν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ ζητοῦμεν νὰ εὑρίσκωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ χωρὶς προμελέτην ἔρχεται ἔπαινος ἢ μωμὴ περὶ ἀρχαίων εἰς τὴν ὁμιλίαν μας. Ὅθεν, διὰ νὰ εἵμεθα δι' καιοί, πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν ποίαν σημασίαν, ποῖον τάχα δικαιολόγημα ἔχουν οἱ διχόνοιες τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐλπίζω νὰ δυνηθῶ νὰ τοὺς σηκώσω τὸ ἥμισυ τῆς εὐθύνης. Πρέπει νὰ τοὺς πονοῦμεν ἐπειδὴ εἶναι αἷμα μας.

Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ἀλληλοφονεύονται καὶ σύρηνον εἰς τὰς διαφορὰς των καὶ εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης τὸ ἐπίλοιπον τῶν Ἑλλήνων, ἀποβλέπουν, βασανίζονται νὰ μυρλώσουν κεντρικὴν ἐξουσίαν, νὰ κερδίσουν ἀπόλυτην ἡγεμονίαν, καὶ ἔπειτα ἐπιτυχαίνοντας τὴν ἡγεμονίαν, εἴτε ἡ Σπάρτη, εἴτε ἡ Ἀθήνα, μὲ Ἑλληνικὴν (συνειδήσιν) νὰ κτυπήσουν τὸν κοινὸν καὶ φυσικὸν ἐχθρὸν τῆς Ἑλλάδος, τὴν Ἀσίαν.

Ἡ Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀσία, ἡ Περσία τουτέστι καὶ ἡ Ἑλλάς, εἶναι ὄντα ἀσυμβίβαστα. Ὁ μέγας Βασιλεὺς τῆς Περσίας βλέπει στοιχεῖον ἀντίθετον καὶ ἐχθρικὸν τὴν Ἑλληνικὴν Ἐλευθερίαν. Αὐθόρμητον μῖσος φωλεύει εἰς τὰ σπλάγχνα του καὶ ἡ Ἑλλάς μισαίει καὶ ἀναθεματίζει τὸ ἀπόλυτον τῆς Περσικῆς μοναρχίας. Ἡ μονομαχία μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης εἶναι μονομαχία θανάτου μέχρι τελευταίας ρανίδος αἵματος.

Ἀνακαλέσαστε εἰς τὴν μνήμην σας τὰς ἐκστρατείας τοῦ Ἀθηναίου Κίμωνος καὶ τοῦ βασιλέως Ἀγγησιλάου, καὶ βεβαιώσεσθε ὅτι οἱ λόγοι μου θεμελιώνονται εἰς ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα.

Ἐνῶ ὅμως οἱ γνησιώτεροι καὶ οἱ εὐγενέστεροι τῶν Ἑλλήνων, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, φθείρονται ἀμοιβαίως κινηγοῦντες μονομερῆ ἀφιλονίκητην ὑπεροχὴν καὶ ἀρχηγίαν, ἀμφίβολους Ἕλληνας, ὁ υἱὸς τοῦ Φιλίππου, πληρώνει τὴν Ἑλληνικὴν παντοχὴν, καὶ εὐχαριστεῖ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα μὲ τοὺς θριάμβους του εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἀσίας. Μία πλῆστρα Ἀθηναία, ποὺ ἦσαν εἰς τὸ στράτευμα τῶν Μακεδόνων, μὲ δαυλὸν ἀναμμένον καίει τὰ βασιλικά παλάτια τοῦ Κύρου καὶ τοῦ Εἰρξίου καὶ τὴν χειροκροτοῦν ὅλοι οἱ στρατηγοὶ τῆς ἐκστρατείας.

Πρὸς δικαιολόγημα καὶ δόξαν τοῦ Περικλέους, καὶ διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν, ὥς εἵπαμεν, τὴν φύσιν τῶν ἐμφυλίων πολέμων τῆς Ἑλλάδος, καὶ διὰ νὰ καταστήσωμεν φανερά ἀξιοπίστους τοὺς εἰρημένους μας λόγους, σᾶς κάμνω μνητὴν ἐνὸς ψηφίσματος τοῦ Περικλέους εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δόξης τῆς διοικήσεώς του καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος του.

Κατὰ παρακίνησιν του ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηναίων ἐψήφισε, ὅτι εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν προσκαλοῦνται ὅλοι οἱ Ἕλληνες, καὶ ἐκεῖ ὁμοφώνως νὰ συζητοῦν καὶ νὰ αποφασίσουν περὶ εἰρήνης καὶ πολέμου καὶ περὶ ἑλληνικῆς θαλασσοπλοΐας, νὰ πραγματοποιήσουν καὶ τὰ ἀφιερῶματα τὰ ὅποια ἔταξαν εἰς τοὺς θεοὺς, ἔταν ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειάν τους ἐπολέμησαν καὶ ἐνίκησαν τοὺς βαρβάρους. Ἐκλεξάν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἄνδρας ὑπολήψεως καὶ τοὺς ἔστειλαν νὰ προσκαλέσουν ὅλους τοὺς Ἕλληνας διὰ τὸ γενικὸν Συνέδριον εἰς Ἀθήνας. Ἐπῆγαν οἱ ἀπεσταλμένοι εἰς Θησσαλίαν καὶ εἰς Ἡπειρον καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ παντοῦ, καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἰταλίας.

Δὲν ἔλαβε ἐκτέλεσιν τὸ ψήφισμα τοῦ Περικλέους, ἐπειδὴ δὲν τὸ ἐδέχθησαν οἱ Σπαρτιᾶται. Ἀλλὰ ἤξεύρετε διατί δὲν τὸ ἐδέχθησαν; Διὰ νὰ μὴν ἀναγνωρίσουν ὑπεροχὴν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, μὲ τὸ νὰ ἐκλέχθῃ αὐτὴ καθέδρα τοῦ Συνεδρίου.

Δὲν δύναμαι, κύριοι, νὰ ἀποφύγω, νὰ μὴν κάμω λόγον περὶ συμβάντος τοῦ καιροῦ μας, ποὺ τόσον συνδέεται μὲ τὸ ψήφισμα τοῦ Περικλέους. Ἐνθυμεῖσθε ὅταν εἰς τὴν τρίτην παράδοσίν μας ἐγκωμιάσα κατὰ τὴν ἀδυναμίαν μου τὴν Συνέλευσιν τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου. Ἴσως θὰ εἶπαν ὅτι

ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸ ἀκροατήριόν μου. Ἄν εἶχα καὶ αὐτὸν τὸν σκοπὸν, δὲν ἦτον κακός. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐρωτώμενος ποῖς τραγούδι τὸν εἰχαριστεῖ καλύτερα: Ἐκείνῳ, εἶπε, ποῦ ἐπαινεῖ τὴν ἀνδραγαθίαν μου. Καὶ ἐγώ, κύριοι, ἂν ἐπαινέσα ἔργα ἀξιέπαινα τῆς ἡμέρας μας ἐνώπιον παλαιῶν πληρεξουσίων τῆς Συνελεύσεως, δικαιώνομαι ἀπὸ τὸ κύρος τοῦ λόγου τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἐγὼ ὅμως, κύριοι, εἰς τὴν Ἑθνικὴν Συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἤβλεπα πραγματοποιημένο, ἔπειτα ἀπὸ χρόνους καὶ χρόνους, διὰ τόσα ναυάγια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀπὸ τόσους ἐμπρησμοὺς πόλεων, ἤβλεπα πραγματοποιημένον τὸ ψήφισμα τοῦ Περικλέους, καὶ ἀδελφομένους εἰς τὴν αὐτὴν ἑδραν Ἀθηναίους καὶ Σπαρτιάτας καὶ ὅλους τοὺς Ἕλληνας, τοὺς προσκεκλημένους ἀπὸ τὸ ψήφισμα τοῦ ἀρχαίου μεγαλόφρονος ἀνδρός.

Ἀλλοίμονον! ἂν χρειάζωνται αἰῶνες καὶ αἰῶνες, καὶ καταστροφὴ πόλεων, καὶ τυραννία ἄκρα, καὶ θάνατοι τόσοι, καὶ σφαγὴ γυναικῶν, παιδιῶν, ἀνδρῶν, ἂν χρειάζωνται ὅλ' αὐτά, διὰ νὰ ἔλθῃ ἡ γνῶσις εἰς τὸ σιδηροκέφαλον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς!

Εἴσθε μάρτυρες, κύριοι, ὅτι οἱ λόγοι μου εἶναι σήμερον συγκρασμένοι ἀπὸ λύπην καὶ χαρὰν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ λύπην, καὶ ἐπικαλοῦμαι τὸ εὐδιάθετον τῆς συγγνώμης σας, διότι, ὡς φαίνεται, εἶμαι προκατειλημμένος ἀπὸ τὸν πένθιμον λόγον τοῦ Περικλέους, τὸν ὅποιον ἐξεφώνησε θάπτοντας οἱ Ἀθηναῖοι τὰ εὐμορφα παλληκάρια θανατωμένα εἰς τὸν πόλεμον.

Ὁ Περικλῆς εἰς ἄλλον τοῦ λόγον εἶχε εἰπεῖ ὅχι, ὡς φαίνεται, εἰς αὐτὸν ποῦ θὰ σᾶς ἀναγνώσω εἶχε εἰπεῖ ὅτι, νὰ ὑστερήσεις μίαν πόλιν ἀπὸ τοὺς νέους τῆς εἶναι ὡς νὰ σηκώσεις, νὰ ἐξαλειψῇς τὴν ἀνοιξιν ἀπὸ τὸ ἔτος καὶ νὰ μείνῃ ὀριμὸς χειμῶνας.

Διὰ νὰ μὴ δυσκολευθῇτε εἰς τὴν νόησιν τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους, ἐπειδὴ εἶναι ἔργον μεγάλου τεχνίτου καὶ δεινοῦ, θέλω συντόμως νὰ σᾶς προῖδάσω περὶ τῆς πορείας τῆς ὁμιλίας του. Διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, ἐκτὸς τοῦ προοιμίου. Κατὰ τὸ προοίμιόν του λέγει τὰς δυσκολίας ποῦ ἔχει ὁ ἔπαινος τῶν φονευμένων. Ἐπειτα, εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ἐκθειάζει τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων καὶ τοὺς παλαιοὺς ἐνδόξους Ἀθηναίους. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἔρχεται εἰς τὸν ἔπαινον τῶν φονευμένων τοῦ πολέμου ἐκείνου. Εἰς τὸ τρίτον μέρος δίδει παραγγελίας εἰς τοὺς γονεῖς καὶ ἀδελφοὺς καὶ χήρας τῶν νεκρῶν.

Ἀπὸ τὸν ὠραῖον καὶ σύντομον λόγον τοῦ Περικλέους θὰ ὠφεληθῶμεν πολυτρόπως περὶ τοῦ τύπου τοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Θὰ ἰδοῦμεν τὴν χάριν καὶ τὸ ὕψος τῆς τέχνης. Π.χ. διὰ νὰ ἐπαινέσῃ ὁ Περικλῆς τοὺς φονευμένους, ἐπαινεῖ τὴν πατρίδα τους, ὡς ἕνας διὰ νὰ ἱστορήσῃ τὸν ἄνθρωπον, δοξολογεῖ τὸν Θεόν, τὸν πλάστην τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ αὐτὸν τὸν λόγον βεβαιούμεθα περὶ τοῦ πολιτικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων, ταυτέστι ὅτι ἐθεωροῦσαν τὸ ἔθνος ὡς δεμένο ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν μοῖραν τῆς πατρίδος. Βλέπομεν καθαρὰ τὴν ἀντιπάθειαν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ἀντιπάθεια, ἂν καὶ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Περικλέους δύνανται ἀκόμη νὰ συγχυσθῇ μὲ ἀμίλλαν ἀρετῆς, κατεβαίνοντας ἔπειτα ὅμως ἡ ἀντιπάθεια αὐτὴ εἰς θηριώδεις ψυχὰς ἐπροξένησε τὴν καταστροφὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν γενικὴν δουλοσύνην.

Τὸν λόγον τοῦ Θουκυδίδου θέλει σᾶς τὸν ἀναγνώσω εἰς ἀπλῆν φράσιν καὶ ἡ μετάφρασις, ἐκτὸς ὀλίγων μικρῶν διαφορῶν, εἶναι ἀνδρὸς ἀξίου τῆς ἐγγνωσμένης τῆς πατρίδος, εἶναι ἐνὸς ἱατροῦ φημιστοῦ τῶν Ἰωαννίνων, τοῦ σοφοῦ Β τ λ α ρ ᾱ. Ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Θουκυδίδης παραδέχονται, κύριοι, εὐχαρίστως εἰς τὴν συνοδείαν τους τὸν Ἰωαννίτην ἄνδρα, ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος ἀνεπίληπτος, ἄφοβος, ἄγιος σηματοφόρος τῆς Ἑλευθερίας εἰς τὴν νέαν φιλολογίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀπλουστάτη μετάφρασις του, νομίζω, δὲν χαρίζει ἀχνάρι εἰς τὸ ἀμίμητον κάλλος τοῦ ὕφους τοῦ Θουκυδίδου.

Θὰ λάβετε, κύριοι, ἴσως φυσικὴν περιέργειαν νὰ μάθετε ποῦ ἐξεφωνήθη ὁ λόγος, καὶ ποῦ ὁ τάφος τῶν ἀνδρῶν, τῶν ἠποίων θὰ ἀκροασθῇτε τὸ ἐγκώμιον.

Πάρετε ἀπὸ τὰ Κανόνια καὶ ἀπὸ τὸ Θέατρον ἕως εἰς τὰ Σεπόλια, εἰς τὸν μαρμαρένιον στύλον τοῦ Müller. Εἰς τὸ ἀναμεταξὺ ἐξεφωνήθη ὁ λόγος καὶ ἐθάφτηκαν τὰ κόκαλα. Εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν τοῦ τόπου ἦσαν τὰ μνήματα τῶν ὑπὲρ πατρίδος θανατωμένων. Μόνον οἱ Ἀθηναῖοι τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, μόνον αὐτοὶ εἰς τὸν ἴδιον τόπον τῆς νίκης ἐνταφιάσθησαν. Εἶπαν οἱ ζωντανοί, ὅτι δὲν ἀρμόζει διὰ τοὺς ἥρωας ἐκείνους ἄλλος τύπος εὐπρεπέστερος ταφῆς. Σώζονται, κύ-

ριοι, ἀπὸ τὸ θεῖον ἕως εἰς τὰ Στερόλια, σώζονται τάχα μνημεῖα ἀπομεινάρια τῶν ἀρχαίων τάφων; Ἐγὼ, κύριε, δὲν βλέπω οὔτε τὴν σκόνην τῶν μαρμάρων. Εὐτυχισμένοι ὅμως οἱ θανατωμένοι ἐκεῖνοι, ὅσοι ἀποζημιώνονται διὰ αἰῶνας αἰῶνων ἀπὸ τὴν εὐγλωττίαν τοῦ Περικλέους. Πρασέχετε, κύριοι, εἰς τὸν λόγον τοῦ ρήτορος, καὶ θὰ ἰδῆτε ἓνα πρᾶγμα θαυμαστὸν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ λαλοῦντος. Ὁ θάνατος παίρνει σχῆμα ζωῆς. Θὰ ἰδῆτε τοὺς φονευμένους ὅχι κοιταμένους εἰς τὴν κλίνην τοῦ θανάτου, ὅχι κόκκαλα, ἀλλὰ ζωσμένους τὴν πανοπλίαν τους νὰ πολεμοῦν, καὶ νὰ πολεμοῦν αἰῶνια καὶ νὰ μὴν δύνανται νὰ ἀποθάνουν, χάριν τῆς φωνῆς τοῦ ρήτορος.

Ὁ Περικλῆς ἀνέβη εἰς βῆμα ὑψηλόν, ἀφοῦ ἔθαψαν τὰ λείψανα, βῆμα ὑψηλὸν ἐπίτηδες φτιασμένον διὰ νὰ τὸν ἀκούουν ὅλος ὁ κόσμος. Νόμος παλαιὸς ἦτον νὰ θάπτονται οἱ σκοτωμένοι τῆς πατρίδος μὲ τελετὴν μεγάλην κατὰ τὰ ἔθιμα τοῦ καιροῦ. Ὁ Σόλων ἐπρόσθεσε νὰ λέγεται εἰς τὸν τάφον τους καὶ ἐγκώμιον τῶν ἔργων τους. Ἡ πόλις ἦτον εἰς χρέος νὰ διαλέξει ἄνδρα σεβάσμιον διὰ τὰ ἔθνη του καὶ λόγιον, διὰ νὰ εἰπεῖ τὸν ἔπαινον. Ὁ Περικλῆς ἐκλέχθη ἀπὸ τὸν πόλιν νὰ ἐγκωμιάσει τοὺς θανατωμένους τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐγκωμιάζοντας ὁ ρήτορας τοὺς ἀποθαμένους, ἐνθυμεῖται πολὺ τοὺς ζωντανούς καὶ ἐκθειάζει τὴν δημοκρατικὴν τάξιν τῶν Ἀθηναίων, τὸν λαόν, διὰ νὰ τὸν ἔχει βοηθὸν εἰς τὸν πόλεμον. Ἄν εἶχε ζήσει ὁ Περικλῆς—ἀλλ' ἀπόθανε τὸ τρίτον ἔτος τοῦ πολέμου—ἦ ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελε φυλάξουν τὸ σχέδιόν του, οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἱστορικῶν, θὰ νικοῦσαν τοὺς Σπαρτιάτας. Ἀλλ' ὁ θάνατός του ἔφερε τὸ ἐναντίον, τὴν νίκην τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Πελοποννησίων. Εἴκοσι ὀκτὼ χρόνους ἐβαστάξε ὁ πόλεμος.

Ὁ λόγος τοῦ Περικλέους εἶναι ἀντιπαράθεσις παντοτινὴ, ὅπως παραλληλισμὸς μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν, καὶ τὰ πρωτεῖα χαρίζοντας εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Εἰς τὴν μετάφρασιν ποὺ θὰ σᾶς ἀναγνώσω, ὅταν θὰ ἀκούσετε τὴν λέξιν *Πολιτεία*, ἡ σημασία τῆς λέξεως αὐτῆς εἶναι πόλις μεγάλη, πολιτεία κατὰ τὴν κοινὴν φράσιν, ὅχι πολίτευμα.

Λόγος τοῦ Περικλέους.

«Οἱ περισσότεροι ἀπὸ ὅσους ἔχουν ὁμιλήσει ἀπὸ ἐδῶ ἐπαινοῦν ὅποιον ἐπρόσθεσεν εἰς τὸν νόμον πῶς καλὸ εἶναι νὰ βάνωμεν λόγον εἰς τὴν θαντὴν ἐκείνων ὅπου πέφτουν εἰς τὸν πόλεμον. Μόνον εἰς ἐμέ, ἄρκετόν θὰ ἦτον, μοῦ φαίνεται, τῶν ἀνδρῶν ὅπου μὲ τὰ ἔργα ἐδείχτηκαν δυνατοί, μὲ τὰ ἔργα νὰ τοὺς προσφέρωνται καὶ οἱ τιμές, καθὼς εἶναι αὐτὰ ὅπου βλέπετε τώρα ἀπὸ τὸ κοινὸ ἐτοιμασμένα ὀλόγυρα εἰς τοῦτον τὸν τάφον. Καὶ νὰ μὴν κινδυνεύουν πολλῶν ἀνδρῶν ἀρετὲς εἰς ἓναν, πού, καλὰ, ἀχαμνὰ εἰπεῖ, νὰ τοῦ πιστεύσουν. Καὶ τὸ τέλειον τοῦ ρήτορος συχνὰ ἀκόμη δὲν εὐχαριστεῖ τὸ ἀκροατήριόν του, ἐπειδὴ ὁ καλοθελητὴς ἀκροατῆς, ὁ ἐραστὴς τῶν ἐπαινουμένων ἔργων, ἐμπορεῖ νὰ λογιᾶσαι πῶς φανερόντωνται κάτι κατώτερα ἀπὸ ὅ,τι αὐτὸς θέλει καὶ γνωρίζει, καὶ ὁ ἀνήξερος πάλι στοχάζεται ἀπὸ φθόνον καὶ περίσσιον τὸν ἔπαινον, σὰν ἀκούσει πράγματα μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν δυνάμιν του. Διότι οἱ ἔπαινοι ὅπου λέγονται διὰ τοὺς ἄλλους εἶναι ὑποφερτοί, ὅσον ὅπου ὁ καθένας φαντάζεται ἄρκετός, νὰ κάμει κανένα ἀπὸ ὅσα ἤκουσε. Πλὴν διὰ τὰ ἀνώτερα ἀπὸ τὴν δυνάμιν του, φθονώντας πλιό, δὲν τὰ πιστεύει. Μιὰ φορὰ ὥστόσο ὅπου οἱ παλαιοὶ μας ἔκριναν διὰ τὸ καλὸ τὸ ἐγκώμιον τῆς θαντῆς, πρέπει καὶ ἐγὼ ν' ἀκολουθήσω τὸν νόμον, καὶ νὰ πασχίσω νὰ ἐπιτύχω τοῦ καθενός σας τὴν γνώμην καὶ θέλησιν.

Καὶ θέλει πρωταρχινήσω ἀπὸ τοὺς προγόνους· διὰτὶ καὶ δίκαιον καὶ πρεπούμενον εἶναι εἰς τέτοιαν περίστασιν ἡ τιμὴ τῆς ἀναθυμήσεως εἰς αὐτοὺς ν' ἀποδίδεται, ὅπου κατοικῶντας ὁλοκαίρις τὸν τόπον, τὸν ἐπαράδωκαν ἀπὸ ἀρετὴν τους εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διαδόχους ἐλεύθερον ὥς τὰ σήμερα. Καὶ ἐκεῖνοι ἐπαινετοὶ εἶναι καὶ οἱ πατέρες μας ἀκόμη περισσότερο, οἱ ὅποιοι ἀποκτώντας σιμὰ σ' ἐκεῖνα ποὺ ἔλαβαν καὶ ὅσα ἐξουσιάζομεν ἡμεῖς τώρα, τὰ ἄφηναν, ὅχι δίχως κόπον, εἰς ἡμᾶς τοὺς τωρινούς. Ἡμεῖς ὅμως οἱ ζῶντες αὐξήσαμεν τὰ περισσότερα οἱ ἴδιοι, καὶ ξεχωριστὰ ὅσοι εἴμεθα τῆς σωστῆς ἡλικίας, καὶ ἐκαταστήσαμεν τὴν πολιτείαν μας ἑτοιμὴν καὶ διὰ πόλεμον καὶ διὰ εἰρήνην. Τὰ κατορθώματα τῶν παλαιῶν μας προγόνων εἰς τοὺς διαφόρους πολέμους πρὸς αὐξήσιν τῆς Ἐπικρατείας καὶ προστασίαν τῆς ἐναντίον ὁρμῆς βαρβαρικοῦ ἢ Ἑλληνικοῦ πολέμου, διὰ νὰ μὴ μακρολογᾶω πρὸς ἀνθρώπους ὅπου τὰ ἔξεύρουν, τὰ ἀφήνω. Ἀλλὰ σὸν ἀποφανερῶσω χάριν ποίας διαγωγῆς καὶ μὲ τί λογῆς κυβέρνησιν καὶ τρόπους ἐμεγαλύνθη τὸ κράτος μας, ἔρχομαι καὶ εἰς τὸν ἔπαινον τῶν θανατωμένων, στοχαζόμενος πῶς δὲν εἶναι ἄπρεπον

νά εἰπωθοῦν εἰς τὸν παρόντα καιρὸν, καὶ ὅτι συμφέρει νά τ' ἀκούσουν ὅλον τὸ πλῆθος καὶ ἐντοπίων καὶ ξένων.

Ἔχομεν πολίτευμα ὅπου δὲν μιμεῖται τοὺς νόμους τῶν γειτόνων· μόνον εἴμεθα ἡμεῖς περισσότερον παράδειγμα εἰς ἄλλους, ὅχι νά πάρωμεν. Καὶ τὸ ἔθνος τῆς κυβερνήσεώς μας, διὰ τὸν λόγον ὅπου εἶναι ἀποθεμένη εἰς πολλούς καὶ ὅχι εἰς ὀλίγους, λέγεται Δημοκρατία. Ἡ ὁποία, ὡς πρὸς τοὺς νόμους, ἀποκατασταίνει ὅλους τοὺς πολίτας ἰσοτίμους διὰ τὰς μερικὰς διαφορὰς τους. Ὡς πρὸς τὰ ἀξιώματα πάλιν προτιμᾷ καθέναν κατὰ τὴν προκοπὴν του. Ὅθεν δὲν προτιμᾶται ὅποιος εἶναι ἀπὸ μέρος ὑψηλός, μήτε ἐμποδίζεται ὁ πτωχὸς διὰ τὸ ταπεινὸν του ἀξίωμα, νά κάμει τῆς πατρίδος καλὸ, ὅταν δύναιται. Μὲ ἐλευθερίαν ἐμιλοῦμεν διὰ τὰ κοινά, καὶ μήτε ἀπὸ ὑποψίαν ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου εἰς τίς καθημερινὰς μας ὑποθέσεις ἐργιζόμεθα τὸν γείτονα, ἂν κάμνει τίποτες διὰ τὴν ὑφεξίν του, μήτε ὑποκρινόμεθα σκυθρωπότητα, ἀβλαβή, ναί, μόνον βαρειτὴ διὰ τοὺς ἄλλους. Καὶ κοιτάζοντας τὰ σπινίτια μας δίχως ξένην ἐνόχλησιν, δὲν παραδρομοῦμεν εἰς τὰ κοινά, σεβόμενοι ἐξουσιαστὰς καὶ νόμους, μάλιστα τοὺς νόμους σεβόμενοι, προστάτας τῶν ἀδικημένων, καὶ ἡσους ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἂν καὶ ἄγραφοι, ἢ παραβίασις τῆς προξενεῖ φαερτὴν κατασχόντην.

Καὶ πολλὰς ἀνάγκους ἠύραμεν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοὺς λόπους, πανηγυρίζοντας κατὰ νόμον με ἀγῶνας καὶ χρονικὰς θυσίας, με ἁμορφους στοχασμούς καθένας σὰν θέλει, τῶν ὁποίων ἡ συχνὴ εὐχαρίστησις ἀποδιώχνει τὴν λύπη. Διὰ τὸ μέγεθος πάλιν τῆς πολιτείας μας ἐμβαίνουν πλήθια τὰ πάντα ἀπὸ ὅλην τὴν γῆν· ὅθεν χαίρομασθε σὰν ἐδικὰ μας ὅχι μόνον τὰ ἐντόπια ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κόσμου.

Διαρέρομεν ἀπὸ τοὺς ἐναντίους μας καὶ εἰς τὰς πολεμικὰς γύμνασας με τοῦτα· διατὶ κρατοῦμεν ἀνοιχτὴν τὴν πολιτείαν μας διὰ ὅλους, καὶ δὲν ἀποδιώχνομεν ποτὲ κανένα σὰν ξένον, ἢ ἀπὸ μάθημα ἢ ἀπὸ θέλημα, τὸ ὁποῖον, ὅταν δὲν κρύβεται, ὁ ἐχθρὸς ἡμπορεῖ νά ὠφελῇ βλέποντάς το. Διατὶ ἔχομεν περισσύτερον θάρρος εἰς τὰ ἔργα ἀπὸ τὴν μεγαλοψυχίαν μας, παρὰ ἀπὸ τὰς προετοιμασίας καὶ γαλάσματος. Ἐκεῖνοι πάλιν εἰς τὴν ἀνατροφὴν τους εὐθὺς με κοπιαστικὴν γύμνασιν ἀπὸ μικροὶ καταγίνονται εἰς τὰ ἀνδρείαια ἔργα. Μόνον ἡμεῖς ὅπου ζοῦμεν με ἄνεσιν δὲν προχωροῦμεν ὀλιγώτερον εἰς ἴσια κίνδυνα με ἐκείνους· καὶ τὸ σημάδι, ὅπου οἱ Λακεδαιμόνες δὲν στρατεύουν εἰς τὸν τόπον μας μοναχοί, ἀλλὰ με τοὺς Πελοποννησίους ἀντάμα. Καὶ ἡμεῖς ὅταν πᾶμε εἰς τὰ χώματά τους, νικάμεν τὰς περισσύτερας φορὰς δίχως κόπον, πολεμώντας εἰς ξένην γῆν ἐκείνους ὅπου μάχονται διὰ τὰ σπίτια τους. Μήτε κανέναν ἐχθρὸς ἐντεσεν ἀκόμη εἰς ὀλύβουλην τὴν δυνάμιν μας ἀπὸ τὴν ἔγνωικν μας διὰ τὸ ναυτικὸν καὶ ἀπὸ ὅτι στελνόμεσθε μ' ἓναν καιρὸν εἰς πολλὰ μέρη τῆς σπερεῆς. Καὶ ἂν ἀνταχρωθοῦν πουθενά με τοὺς ἰδικούς μας καὶ μᾶς νικήσουν, παινιοῦνται πὼς μᾶς ἐκυνήγησαν ὅλους· καὶ ἂν νικηθοῦν, πὼς ἀπὸ ὅλους μας ἐνικήθησαν. Καὶ μ' ὅλον ὅπου διαλέμε καλλίτερα τὴν ἀναύπασιν ἀπὸ τὴν κοπιαστικὴν γύμνασιν, καὶ τὴν θεληματικὴν ἀνδρείαν ἀπὸ τοὺς νόμους διὰ νά ἐμβαίνωμεν εἰς τοὺς κινδύνους, ἀκολουθεῖ πάλιν νά μὴν ἀποσταίνωμεν προτοῦ ἔλθουν τὰ βάρσανα, μήτε σὰν φθάσωμεν εἰς αὐτά, νά φαινόμεσθε κατώτεροι εἰς τὴν πολεμικὴν τόλμην ἀπὸ ἐκείνους, ὅπου κοιτάζουν ὁλοκαίρις τους.

Καὶ διὰ αὐτὰ θαυμαστὴ εἶναι ἡ πολιτεία μας, καὶ διὰ ἄλλα πολλὰ. Ἀγαπῶμεν τὸ ὠραῖον χωρὶς νά πέφτωμεν εἰς πολυτέλειαν καὶ ζοῦμε φιλοσοφικὰ με ὑπομονή. Τὰ πλούτη τὰ ἔχομεν διὰ ὦρα ἀνάγκης, ὅχι διὰ φανός. Μήτε ἄτιμο νομίζομεν νά ὁμολογήσει ἄλλος τὴν φτώχειαν του, μόνον ἄτιμότερον νά μὴν τὴν ἀποφεύγει με τὴν δουλειάν. Καὶ οἱ ἴδιοι πάντε ἡμποροῦν νά φροντίζουν καὶ διὰ τὰ σπίτια τους μαζί, καὶ διὰ πολιτικὰ πράγματα. Καὶ ἄλλοι ὅπου εἶναι δοσμένοι εἰς ἐργόχειρα ἡξεύρουν ὅχι κατώτερα ἀπὸ πολιτικὰς ὑποθέσεις. Διατὶ μονάχοι ἡμεῖς, ὅποιον δὲν κατέχει ἀπὸ ταῦτα τὸν στοχαζόμεθα ὅχι ἡσυχον παλίτην, μόνον ἀνωφέλευτον. Ἦμεῖς μονάχοι ἀποφασίζομεν καὶ συλλογιόμαστε πρῶτα τὰ πράγματα, χωρὶς νά παντοχρύνωμεν τοὺς λόγους βλάψιμον τῶν ἔργων. Βλάβην μας μᾶλλον θεωροῦμεν ὅταν δὲν διδαχθοῦμεν με τὸν λόγον, προτοῦ ἔλθωμεν εἰς ὅσα πρέπει νά ἐπιχειρισθῶμεν. Ἔχομεν καὶ τοῦτο τὸ ξεχωριστόν, ὅπου καὶ ἐνεργητικοὶ εἴμασθε εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις μας, καὶ συλλογιόμεθα ὁρθὰ διὰ αὐτὰς, εἰς καιρὸν ὅπου ἡ ἀμάθεια κατασταίνει τοὺς ἄλλους αὐθάδεις, καὶ ὁ συλλογισμὸς ὀκνοῦς. Ὅθεν ἐκεῖνοι θὰ ἀποφασίζονταν με δίκιο μεγαλόψυχοι, ὅπου καὶ γνωρίζουν παστρικά τὰς κακοπάθειαι καὶ ἀνάπαυσις καὶ νά μὴν ἀποκόβωνται ἐξ αἰτίας τους ἀπὸ τοὺς κινδύνους. Καὶ εἰς τὴν φιλίαν ξεχωρίζομεν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, διότι δὲν ἀποκτῶμεν τοὺς φίλους λαμβάνοντας εὐεργεσίας, μόνον εὐεργετώντας τους. Καὶ ὅποιος ἔκαμε

τὴν χάριν εἶναι καὶ σταθερότερος νὰ τὴν φυλάττει, σὺν δανεικὴν, πρὸς ἐκεῖνον ὅπου τὴν ἔδωκε ἀπὸ ἀγάπης. Μόνον ὁ ὑπόχρεως εἶναι ἀδυνατότερος, ἀφορμῆς ὅπου ἡξυρεῖ πὼς θὰ ἀποδώσει τὴν εὐεργεσίαν ὅχι διὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ χρέος. Δι' αὐτὸ εὐεργετοῦμεν ἡμεῖς πλουσιπάρουχα, ὅχι μὲ σκοπὸν ἰδιοτελείας, ἀλλὰ ἀπὸ φρόνημα γενναιοφυχίας.

Καὶ κοντολογίς, καὶ ἡ πολιτεία μας ὅλη εἶναι σχολεῖον τῆς Ἑλλάδος, καὶ καθέννας ἀπὸ ἡμᾶς μοῦ φαίνεται ἄξιός νὰ καταγίνεται ὁ ἴδιος εἰς πολλὰ πράγματα μὲ χάριν ξεχωριστὴν καὶ ἐπιδεξιωσύνην. Καὶ πὼς οἱ λόγοι μου δὲν εἶναι λόγια παινεσιᾶς, μόνον ἡ σωστὴ ἀλήθεια, τὸ φανερώνει τῆς πολιτείας ἡ δύναμις, ὅπου τὴν ἀποκτήσαμεν μὲ τοὺτους τοὺς τρόπους. Ἀπὸ τὰ παλαιὰ κράτη ἡ πολιτεία μας εἶναι μοναχὴ καλὺτερη μὲ τὴν δοκιμὴν, ἀπὸ ὅ,τι φημίζεται εἰς τὸν κόσμον. Δὲν ἀγανακτᾷ ὁ ἐχθρὸς πολεμῶντας μας, διατὶ κακοπαθαίνει ἀπὸ τέτοιους, μήτε ὁ ὑπὲρκος μᾶς κατηγάραι πὼς δὲν ὀρίζεται ἀπὸ ἄξιους. Καὶ θέλει μᾶς θαυμάσουν καὶ σημερινοὶ ἄνθρωποι καὶ ὅστε ρινοί, διατὶ περυσταίνομεν δύναμιν μὲ μεγάλα παραδείγματα καὶ μαρτυρημένην, δίχως καμμίαν χρεῖαν νὰ μᾶς ἐπικινέσει Ὀμηρος, ἢ ὅποιος ἄλλος μὲ στιχουργίαν θὰ δώσει εὐχαρίστησιν εἰς τὸ φαινόμενον, μόνον σωστά θὰ ζημιώσει μὲ τὰ στολίδια τὴν ὑπόληψιν τῶν κατορθωμάτων. Πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν καταναγκάσαμεν νὰ πατηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν μας, καὶ ἐσηκώσαμεν παντοῦ τρήματα ἀπὸ καλὰ καὶ κακά. Διὰ τέτοιαν πατρίδα λοιπὸν καὶ οἱ φονευμένοι, τῶν ὁποίων σήμερον πλέκομεν τὸ ἐγκώμιον, διὰ τέτοιαν πατρίδα, διατὶ δὲν ἔκριναν δίκαιον νὰ χαθεῖ, ἀπέθαναν ἀνδρειωμένα πολεμῶντας, καὶ καθέννας ἀπὸ τοὺς ἐπιλοίπους δίκαιος εἶναι νὰ ὑποφέρει τὰ πάντα διὰ αὐτὴν.

Ὡμίλησα πολλά, διὰ νὰ ἀποδείξω πὼς δὲν ἀγωνιζόμεσθε διὰ ἰσότημον εἶδος ἡμεῖς καὶ ὅσοι δὲν ἔχουν πατρίδα ὅμοιαν μὲ τὴν ἐδικὴν μας, καὶ διὰ νὰ καταστήσω φανερὸν μὲ σημάδια τὸν ἔπαινον τῶν ἡρώων. Καὶ ἐξέφρασα τὸν μεγαλύτερον τῶν ἐπαινῶν τους, διατὶ ὅσα εἶπα πρὸς ἔπαινον τῆς πολιτείας, οἱ ἀρετὲς τῶν φονευμένων αὐτῶν καὶ τῶν παρομοίων τους τὰ ἔχουν στολίσει. Ἄν ὅμοιος ἔπαινος ἐγίνετο εἰς ἄλλους Ἕλληνας, δὲν θὰ ταίριαζε τόσον, ὅσον εἰς τοίτους τοὺς νεκρούς. Ὁ θάνατός τους ἐμήνυσε τὴν ἀνδρείαν τους καὶ συνάμα τὴν ἐβεβαίωσε. Ἄν εἰς ἄλλα ἐπιχειρήματα ἐφάνησαν ποτὲ ἄνδρες κατώτεροι, ὀρθὸν εἶναι νὰ τιμᾶται σήμερον ἡ ἀνδραγαθία τους εἰς τοὺς πολέμους, ἐπειδὴ σβηόντας τὸ κακὸ μὲ τὸ καλόν, πλείοντον ὠφέλησαν κοινά, παρ' ὅ,τι ἔβλαψαν κατὰ μέρος. Κανέννας τους δὲν ὥκνεψε προτιμώντας τὴν ζωὴν διὰ νὰ χαίρεται τὰ πλούτη του, μήτε ἀναμέρησε ἀπὸ τὸν κίνδυνον ἂν πτωχὸς μὲ ἐλπίδα νὰ ἀπολαύσει. Ἐχοντας ποθεινότερη τὴν τιμωρίαν τῶν ἐχθρῶν καὶ λογιάζοντας αὐτὸν τὸν κίνδυνον διὰ νὰ τιμωρήσουν τοὺς ἐχθρούς, ἀφιερώνοντας εἰς τὴν ἐλπίδα τὴν ἀφανὴ νίκην, ἔχοντας θάρρος εἰς τὴν ἴδιαν τους δύναμιν διὰ ὅσα ἔβλεπαν ἐμπροστά τους, ἐπρόκριναν κάλλιον νὰ χαθοῦν, παρὰ νὰ ἀπολαύσουν τὴν ὑπόληψιν τῆς ἀτιμίας τοῦ ἀκολουθᾶν τοὺς ἀνάνδρους. Καὶ εἰς μιὰ στιγμὴ τύχης ἀντάμα καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ θάρρους τους ἀπέθαναν ἄφοβα.

Καὶ τῇ ἀληθείᾳ καταπῶς ἔπρεπε τέτοιοι ἐδείχθησαν πρὸς τὴν πατρίδα τους. Οἱ ἐπίλοιποι ὅσοι ζοῦμεν, ἂν εὐχόμεθα προφυλακτικώτερη γνώσιν καὶ καλύτερη τύχη, ἀλλὰ νὰ μὴν εἰμασθε ὀλιγότερο τολμηροὶ πρὸς τοὺς ἐχθρούς.

Μὴ περιωρίζεσθε νὰ ἐξηγήτε μὲ λόγια τὸ ὄφελος ποῦ λαβαίνομεν, ὅταν τιμωροῦμεν τοὺς ἐχθρούς μας. Ἀλλὰ νὰ περαιοῦν καὶ νὰ ἀσφαλίζετε ἐμπράκτως μὲ τὰ ἔργα τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας, καὶ νὰ τὴν ἀγαπᾶτε μὲ καρδίαν. Καὶ ὅταν σᾶς φανεῖ μεγάλη, νὰ ἐνθυμῆσθε, πὼς τὸ ἀπέκτησαν τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀνδρείας γενναῖοι καὶ ὅπου ἐγνώριζαν τὰ πρεπούμενα καὶ εἶχαν ἐντροπὴν εἰς τὰ κημόματά τους. Καὶ οἱ ὅποιοι, ὅσας φορὰς ἐδοκίμασαν καὶ δὲν ἐπέτυχαν, δὲν ἔκριναν εὐλογον ἐξ αἰτίας τῆς ἀποτυχίας νὰ στερέψουν τὴν πολιτείαν ἀπὸ τὴν δύναμίν τους, καὶ τῆς ἐπρόσφεραν μάλιστα νέαν ἐξαίρετην στρατολογίαν. Καὶ δίνοντας κοινὰ τὸν ἑαυτὸν τους ἐλάβαιναν τὸν ἀγήραγον ἔπαινον καὶ λαμπρότατον τάφον, ὅχι τὴν ταφόπετραν ἥπου κείνουνται, ἀλλὰ τὸν τάφον ἐκεῖνον ἐννοῶ ὅπου ἡ δόξα τους σώζεται ἀνεξάλειπτη ἀπὸ τὴν θύμῃσιν τῶν ἀνθρώπων εἰς κάθε καιρὸν καὶ λόγου καὶ πράξεως.

Τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν πᾶσα γῆ τάφος εἶναι καὶ δὲν μαρτυράει μοναχὰ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπιγραφὴ εἰς τὰ μάρμαρα τῆς πατρίδος, ἀλλὰ εἰς ξένον τόπον ἀκόμη ἢ ἄγραφη θύμῃσις εὐρίσκεται πλείοντα τυπωμένη εἰς τὸν νοῦν τοῦ καθενός, παρὰ εἰς τὰ κτίρια. Μιμούμενοι τοὺς θανατωμένους καὶ ἡμεῖς, στοχαζόμενοι πὼς εὐτυχία εἶναι ἡ ἐλευθερία, καὶ ἐλευθερία ἡ μεγαλοψυχία, ὥς μὴν κατα-

φρονοῦμεν τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους. Διατί ὅχι οἱ πτωχοί, ὅπου δὲν ἐλπίζουν καλὸ, ἔχουν καὶ περισσότερο δίκιο νὰ μὴν ἀψηφοῦν τὴν ζωὴν τους, μόνον ἐκεῖνοι, ὅπου ὅσον ζοῦν κινδυνεύουν ν' ἀλλάξουν τύχην, καὶ ὅπου ἔχουν μεγάλην διαφοράν σὰν ξεπέσουν, ἐξ αἰτίας ὅπου εἰς τὸν καλομαθημένον περήφανον ἢ κακαπόρεια εἶναι σκληρότερη, παρὰ ὁ ἀνιωστός θάνατος, καὶ ὅπου ἔρχεται ἀπὸ ἀνδρείαν καὶ κοινὴν ἐλπίδα ἀντάμα.

“Ὅθεν καὶ τοὺς πατέρας, παρόντας εἰς τὴν θαντὴν τῶν τέκνων τους, δὲν τοὺς κλαίω, ὅσον θέλει τοὺς παρηγορήσω. Ἀνχθραμμένοι καθὼς εἴσθε εἰς τὰ πολυειδῆ πάθη τοῦ κόσμου, ἡξεύρετε ὅτι εὐτυχισμένοι εἶναι ὅσοι λάχουν τιμιώτατον θάνατον σὰν νὰ παιδιὰ σας, καὶ εὐτυχισμένοι ἔσσι λυπηθοῦν σὰν ἐσᾶς. Ζωὴ καὶ τέλος ἴσια νὰ τὰ μετᾶτε, ἂν ἢ σωτηρία καὶ ἢ δόξα τῆς πατρίδος τὸ καλεῖ. Δὲν ἀγνοῶ ὥσπῃσιν πῶς δὲν δύναμαι νὰ σᾶς πείσω ἐντελῶς μὲ τοὺς λόγους μου, καὶ ὅτι βλέποντας ἄλλους γονεῖς μὲ ἀνθηρὰ τέκνα θὰ λυπῆσθε ἐνθυμούμενοι τὰ παιδιὰ σας, μὲ τὰ ὅπουτᾳ καλοκαρδίζατε καὶ σεῖς μίαν φορά. Δὲν λυπιέται ὅποιος στερεῖται ἀγαθὰ ὅπου δὲν ἐδοκίμασε, μόνον διὰ ὅσα ἐσυνήθισε καὶ τὰ ἔχασε. Χρειάζεται ὅμως ὑπομονή, μὲ τὴν ἐλπίδα καὶ ἄλλων παιδιῶν διὰ ἐκείνους ποὺ εἶναι ἀκόμη εἰς ἡλικίαν νὰ παιδοκομήσουν. Ὁ καθένας τότε θέλει ἀληθμονήσει τὰ πεθαμένα μὲ τὸν ἐρχομὸν τῶν καινούριων καὶ ἡ πολιτεία θὰ ὠφεληθεῖ κοινὰ κατὰ δύο τρόπους, καὶ διὰ νὰ μὴν ἐρημώνεται καὶ διὰ φύλαξίν της. Δὲν γίνεται νὰ στοχάζωνται ἴσια ἢ δίκαια περὶ πατρίδος ὅσοι δὲν ἔχουν παιδιὰ διὰ νὰ τὰ κινδυνεύσουν. Ὅσοι πάλιν εἴσθε ἀπερσμένοι εἰς τὴν ἡλικίαν καὶ εἴσθε κερδαμένοι διότι ἀπολαύσατε τὴν περισσότερη ζωὴν εἰς εὐτυχίαν, στοχασθῆτε πῶς ἢ ἐπίλοιπη εἶναι ὀλίγη καὶ νὰ ἀλαφρώνεσθε μὲ τὴν δόξαν τῆς πατρίδος καὶ τῶν υἱῶν σας. Ἡ φιλοτιμία ποτὲ δὲν γηράζει· καὶ ὅχι πῶς εἰς τὴν ἀχρησίμευτην ἡλικίαν εὐχαριστεῖται ἄνθρωπος νὰ κερδαίνει, κατὰ πῶς λέγουν διάφοροι, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπιθυμεῖ νὰ τιμῆται.

Τὰ παιδιὰ τῶν φονευμένων καὶ ἀδελφῶν, ὅσα εἴσθε παρόντα, βλέπω νὰ εἴσθε εἰς μέγαν ἀγῶνα, ἐπειδὴ ὅλοι συνηθοῦν νὰ ἐπαινοῦν τὸν ἀποθαμένον, καὶ μετὰ βίας ἀπὸ ὑπερβολικὴν ἀρετὴν σας θὰ ἐφαίνεσθε ὅχι ὅμοιοί τους, μόνον κάτι κατώτεροι. Οἱ ζωντανοὶ ἔχουν φθόνον πρὸς τὸν ἀντίμαχον, ἀλλὰ ἐκεῖνο ὅπου πλεὺς δὲν ἐμποδίζει τὸ τιμοῦν μὲ ἀξεσυναίριστη ἀγάπη. Ἄν πρέπει τέλος πάντων νὰ ἀναφέρω καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν τῶν γυναικῶν, ποὺ ἀπόμειναν χῆρες, μὲ ὀλίγα λόγια τὲς συμβουλεύω : Πῶς μεγάλη ὑπόληψις θὰ λάβετε, ἂν δὲν φανῆτε ἀδυνατώτερες ἀπὸ ὅ,τι εἴσθε, καὶ ἂν τὸ ἄνδρά σας, εἴτε διὰ καλὸ, εἴτε διὰ ἀχαμνόν, σπανιώτατα ἀναφέρεται εἰς τὰ στόματα τῶν ἀνδρῶν.

Εἶπα καὶ ἐγὼ εἰς τὸν λόγον κατὰ τὸν νόμον, ὅσα ἔκρινα ταιριασμένα, καὶ οἱ ἀποθαμένοι ἐτιμήθησαν κατὰ τοῦτο εἰς τὴν θαντὴν τους ἐμπράκτως· καὶ κατὰ τὸ ἄλλο πάλιν τὸ κράτος θὰ θρέψει ἀπὸ τὸ κοινὸν τὰ παιδιὰ τους ἕως τὰ δεκαοκτὼ ἔτη τῆς ἡλικίας τους, χαρίζοντας καὶ εἰς ἀποθαμένους καὶ εἰς ζωντανούς ὠφέλιμο στεφάνι τῶν παρομοίων ἀγώνων. Διότι ὅπου ἢ μεγαλύτερη ἀνταμοιβὴ τῆς ἀρετῆς, ἐκεῖ πολλαπλάσιάζονται καὶ οἱ ἐξάριστοι ἄνδρες. Τώρα, σὰν ἀποκλαύσατε τοὺς δικούς σας καθένας, σύρτε»¹.

Ἐδῶ τελειώνει ὁ παλαιὸς λόγος τοῦ Περικλέους καὶ δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι εὐφράνθημεν ὅλοι ἀπὸ τὴν χάριν τῆς εὐγλωττίας τοῦ Ἀθηναίου. Πόσοι ἀπὸ τοὺς κυρίους ἀκροατὰς σήμερον συμπάσχοντες, λυπούμενοι ἢ μεγαλυνόμενοι μὲ τὰ λόγια τοῦ ρήτορος, ἐνθυμηθήκατε συγγενεῖς, φίλους, συντρόφους, φονευμένους εἰς τοὺς πολέμους καὶ ἦλθε εἰς τὸν νοῦν σας ἢ ὥρα τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ, ὅταν φιλώντας τοὺς νεκροὺς ἐχύνατε δάκρυα πικρὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀνδρῶν, καὶ πάλι δάκρυα χαρᾶς στοχαζόμενοι τὴν δόξαν ποὺ ἔδιναν καὶ ἐπαιρναν ἀπὸ τὴν πατρίδα !

Διατί, κύριοι, νὰ ἔλθω τώρα νὰ σᾶς μαράνω, ὥς ὑποπτεύομαι, τὴν τέρψιν τῆς ἀκροάσεως τοῦ λόγου, φανερώνοντάς σας μίαν μεγάλην ἀτέλειαν, ἔλλειψιν φοβερὴν τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους ; Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὠφέλειά μας τὸ ζητοῦν. Δὲν ἐννοῶ, κύριοι, νὰ εἴπω πάλι, ἅπαγε !, νὰ εἴπω ὅτι Ἕλληνας ἐκθειάζει ἄνδρας φονεῖς ἄλλων Ἑλλήνων ! Ὅχι ! Μάλιστα λέγω νὰ μᾶς ἀρέσει ὁ λόγος ὅσο θὰ ἄρεσαν καὶ εἰς τὴν εὐμορφὴν Ἀσπασίαν οἱ λόγοι τοῦ ἀγαπημένου της Περικλέους. Πάλιν τολμῶ εἰπεῖν μὲ βεβαιότητά, ὅτι ἡ ἀτέλεια περὶ τῆς ὁποίας θὰ σᾶς κάμω σημείωσιν μέ-

1. Στὸ περιθώριον τοῦ χειρογράφου τοῦ ὁ Τερτσέτης σημειώνει : « Ἀσπροπρόσωπος — δὲν μοῦ ἔφυγε κανένας. Κάνε δὲν εἶδα κανένας νὰ φύγει. Ἦλθαν μάλιστα καὶ καινούριοι ».

νει εἰς ὕλην τῆς τῆν γνησιότητα. Ἡ ἀτέλεια αὕτη εἶναι, ὅτι ὁ σοφὸς Περικλῆς (ἀπὸ ὅλων τὸν λόγον τοῦ βαβαιωνόμεθα) ὅτι ὁ σοφὸς Περικλῆς δὲν γνωρίζει, δὲν ὑποπεύεται, δὲν μαντεύει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, αὐτὸν τὸν θεῖον πατριωτισμὸν τῆς ψυχῆς τῶν χριστιανῶν. Εἰς τὸν λόγον τοῦ Περικλέους ἡ ὕλη στολίζει τὴν ὕλην, τὰ ἄνθη τῆς γῆς στολίζουν τὸ ἄγαλμα τοῦ θανάτου. Παρέκει δὲν πάει ὁ μέγας Ἀθηναῖος. Δὲν μυρίσθησαν ποτὲ οἱ ἀρχαῖοι τὰ ἄνθη μὲ τὰ ὅποια ἡμεῖς στολίζομεν τοὺς ἀπεθαμένους μας. Τὰ στέφανα τὰ ὅποια καρπολυγοῦμεν ἀπὸ τοὺς ἀειθαλεῖς κήπους τοῦ Παραδείσου. Ἄς μὴ βραίνωμεν ὅμως τοὺς προγενεστέρους ἡμῶν. Ἰνωστὰ δὲν μᾶς εἶναι τὰ βουλεύματα ὅλα τοῦ Ὑψίστου, ἀλλὰ ὡς χαιρόμεθα εἰς τὸ κρυφὸν τῆς καρδίας ὅτι ἐγεννήθημεν εἰς ἡμέραν πλέον φωτεινὴν ἀληθείας.

Μίαν παράδοσιν μέλλει ἀκόμη νὰ κάμωμεν, διὰ νὰ ἐμβοῦμεν εἰς τὸ θέμα τοῦ Πολιτικοῦ ἢ Συνταγματικοῦ Δικαίου καὶ τῆς βουλευτικῆς ἐγγλωττίας. Καὶ αὕτη ἡ μία παράδοσις εἶναι ἡ μελέτη μας περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὥς ἤδη προείπαμεν εἰς τὴν τρίτην παράδοσιν μας.

Ἐκτίσχομεν, κύριοι, ἕως τώρα τὰ προπύλαια τοῦ οἰκοδομήματος. Ἀφιερώνομεν, θεμελιώνομεν τὸ οἰκοδόμημα ὅλο εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην. Θὰ στήσωμεν καταμεσῆς καὶ δύο Ἀμβωνας καὶ ἡμεῖς καθήμενοι εἰς τὰ σκασιδία θὰ ἀκροαζόμεθα τοὺς λόγους τῶν ἐπαινεμένων ρητόρων, ἀλλὰ ἡ σκέπη, τὰ τεῖχη τῆς οἰκοδομῆς θὰ εἶναι ἡ ἐγκαρδία μας πίστις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καθὼς εἰς μερικὰς παλαιὰς ἐκκλησίας, εἰς τὸ Δαφνὶ π.χ., εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μοναστηρίου βλέπομεν ψηλὰ ψηλὰ εἰς τὴν καμάραν τοῦ ναοῦ εἰκονισμένον τὸν Παντοκράτορα. Μὲ τὸν παλαιὸν χριστιανικὸν ναὸν συμμορφωνόμεθα, κύριοι ἀλλ' ἀντὶ νὰ εἰκονίσωμεν τὸν νομοθέτην, θέτομεν διὰ σκεπὴν τὸν Νόμον του. Καὶ ἀπὸ τοὺς ἱερωτέρους καὶ μεγίστους νόμους τοῦ Πλάστου εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Πηγαίνετε, κύριοι, χάριν περιδιαβάσεως εἰς τὸ Δαφνὶ καὶ ἀνοίξετε τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐμβῆτε μέσα, καὶ θὰ ἰδῆτε εἰκονισμένον τὸν Παντοκράτορα εἰς τὴν κορυφὴν τῆς καμάρας τοῦ ναοῦ. Ἀλλὰ τί ἄλλο θὰ ἰδῆτε; Κατακομμένην ἀπὸ μολύβια ἐχθροῦ τὴν κεφαλὴν τοῦ Παντοκράτορος. Τίνες χέρια ἀνδρός, κύριοι, σήκωσαν ὅπλα ἐναντίον τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ καὶ Πλάστου; Τίνος υἱοῦ χεῖρες ἐκτόπησαν τῶν πάντων Πατέρα; Ὀλιγόζωοι δέσμοι ἀτίμου θανάτου, δέσμοι δυστυχημάτων πολυμόρφων καὶ αἰχμαλωσίας εἶναι οἱ λαοί, τὰ κράτη, ἢ ὅσοι τῶν ἀνθρώπων μάχονται τὸν Μεγαλοδύναμον. Καὶ τὸ μεγαλύτερον τῶν δυστυχημάτων δὲν εἶναι νὰ εἶσαι δυστυχής, ἀλλὰ ἡ δυστυχία σου νὰ εἶναι ἔργον τῆς ἀρροσύνης σου καὶ τιμωρία δικαία ἀνοσίων πράξεων.

Ἄς σεβώμεθα, κύριοι, βαθύτατα, κατὰκαρδία τὸν Μεγαλοδύναμον. Ἄς δοξολογοῦμεν ἀκοίμητα τὸ ὄνομά του. Ἄς διδασκώμεθα τοὺς νόμους του, πρὸ πάντων τὸν νόμον τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Χωρὶς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς δὲν δυνάμεθα, κύριοι, νὰ ἐννοήσωμεν, νὰ ἐξηγήσωμεν οὔτε τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς, οὔτε τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου, οὔτε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, οὔτε τὴν κοινωνίαν, οὔτε τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον ποσῶς.

Μὴν μοῦ λείψετε, παρακαλῶ, τὴν ἡμέραν ποὺ θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν θὰ προσπαθήσω καὶ ἐγὼ νὰ κάμω ἀρχὴν ἐξοφλήσεως διὰ τὰς μεγάλας μου ὑποχρεώσεις ποὺ νοιώθω πρὸς τοὺς κυρίους Πρόεδρον τῆς Βουλῆς καὶ Βουλευτὰς χάριν τῆς πανδήλου ὁμοψήφου εὐνοίας των πρὸς ἐμέ.

Δὲν ἄγνωῶ, κύριοι, ὅτι ὅλοι μας, εἴτε γραμματισμένοι εἴτε ἀγράμματοι, λαϊκοὶ εἴτε ἱερεῖς, εἴτε ἀρσενικοὶ εἴτε θηλυκοί, εἴτε στρατιῶτες εἴτε στρατηγοί, ὅλοι μας πιστεύομεν τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἀλλ' εἶναι καιροί, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἄνεμος τῶν παθῶν ἢ ὁ πόλεμος, διδάσκαλος τῆς βίας, ἢ παθήματα παλαιά, λαβωματιὰς μισανοικτῆς καὶ ὅπου ἀνοίγουν συχνὰ εἰς ὥραν εἰρήνης;—εἶναι καιροί, λέγω, συμβαίνει, καὶ τὰ εἰρημένα αὐτά, ὅσα ἀνέφερα, φέρνουν εἰς κίνδυνον, κινδυνεύουν νὰ σβήσουν, ὅχι νὰ σβήσουν, νὰ ἀδυνατίσουν εἰς τὴν διάνοιάν μας τὸ πῦρ τῆς λαμπάδος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ποὺ σᾶς προσκαλῶ, θὰ φέρω καὶ ἐγὼ νὰ ρίξω ὀλίγας σταλαγματιὰς ἐλαίου εἰς τὴν λαμπάδα πρὸς ζωντάνευσιν τοῦ φωτός τῆς. Καὶ ἂν τὸ λάδι μου σᾶς φανεῖ καλῆς ποιότητος, θαρρῶ ὅτι ἔκαμα ἀρχὴν ἐξοφλήσεως τοῦ χρέους μου πρὸς τοὺς καλοθελητὰς μου, διότι ἐπῆρα διὰ θέμα λόγου τὸ μεγαλύτερον ἀντικείμενον διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς,

κείμενον μελέτης καὶ τοῦ βοσκοῦ εἰς τὰ ἄγρια βουνὰ καὶ τῶν βασιλέων εἰς τὰ παλάτια τους. Καὶ ἡ ὁποία γνώσις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, χαραγμένη εἰς τὴν καρδίαν μας, γίνεται ὁ λαμπρότερος φανός, εἶναι δύναμις ἰσχυροτάτη πρὸς εὐζωίαν, καλοήθειαν καὶ ἀρετὴν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου. Εἶναι δικαίωμα, κύριοι, τοῦ ἔθνους μας νὰ πιστεύωμεν τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Αὕτῃ ἡ δοξασία, ἡ πίστις, ὑποθέτει νοῦν, καρδίαν γενναίαν καὶ βίον καθαρὸν.

Τὸ ἔθνος μας, κύριοι, δὲν δειλιάζει νὰ παρουσιασθεῖ ἀγωνιστῆς ἀντίζηλος, παλαιστῆς ἀντικρὺ πρὸς ἄλλα ἔθνη τῆς γῆς. ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἀγωνοθέτου εἰς τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς κρίσεως. Ἄν ἔχωμεν ἁμαρτήματα καὶ ἐγκλήματα, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ ποῖον ἔθνος ὡς τὸ Ἑλληνικὸν εὐεργέτησε τόσον τὴν οἰκουμένην; Διὰ νὰ μὴ φοβούμεθα, κύριοι, τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς κρίσεως, διὰ νὰ τὴν ἐπιθυμοῦμεν μάλιστα μὲ ἀγαλλίασιν, ὥς πορευώμεθα μὲ αὐτὴν τὴν σκέψιν. Ἄς ζωο-τρεφώμεθα μὲ τὸ ἀκλόουθον ἄξιωμα: Ἐκεῖνα τὰ πράγματα τῆς ζωῆς νὰ θεωροῦμεν ὅσα, ἀγαθὰ καὶ εὐδαίμονα, ὅσα ὡς τέτοια, τουτέστι ὡς καλὰ, μέλλει νὰ κριθοῦν καὶ νὰ ἐπικυρωθοῦν ἀπὸ τὸν Θεὸν δικαστὴν καὶ τῶν πράξεων καὶ τῆς γνώμης μας ἐν ὧρα κρίσεως ὀριστικῆς.

Ἄν αὐτοὶ οἱ στοχασμοί, οἱ ὁποῖοι εἶναι τόσον δικοί μου, ὅσον δικοί σας, σᾶς ἀρέσουν, ἀποδώσετέ τους εἰς τὴν θρησκείαν, ἡ ὁποία μὲ αὐτὸ τὸ γάλα μᾶς ἐβύζασε καὶ μᾶς ἀνάστησε. Ἄλλ' αὐτοὶ οἱ στοχασμοί, κύριοι, πόσον ἤθελε φανοῦν θαυμαστότεροι ἐκφραζόμενοι ἀπὸ τὸν παλαιὸν Περικλῆν, ἀπὸ αὐτὸν ὁ ὁποῖος μὲ λαλοῦμενον γῆινον, ἀπὸ λαλοῦμενον χωματένιον, ἐβγαλε τόσας ωραίας φωνάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀντήχησε σήμερον ὁ ἱερός περίβουλος τῆς Βουλῆς τῶν τωρινῶν Ἑλλήνων;

18. «ΜΕΛΕΤΑΙ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΥΓΛΩΤΤΙΑΣ» *

(1846)

Ἐπαρατηρήσατε βεβαίως, κύριοι, πλησιάζοντας τὸ χάραμα λείπουν τὰ ἄστρα, βαθεῖα βαθεῖα σκοταδιάζει ὁ οὐρανός, τέλος φέγγει ἡ ἀνατολή, χαρίζει τὰ χρώματά της εἰς τὰ φυτὰ τῆς γῆς, ξεχωρίζει τὸ μάτι τοῦ ἀνθρώπου χῶρες, χωριά, ἄλλου περιβόλια, ἄλλου ἐλαιοστάσια, παρέχει τὰ γαλάζια κύματα τοῦ πελάγους. Ὅμοια ὑπηρεσία ἐκτελεῖ καὶ ὁ λόγος εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπιστήμης. Σκοτάδι βασιλεύει πρὸς τὸν νοῦν μας, τὸ φῶς τοῦ λόγου χύνει ζωὴν καὶ κάλλος εἰς τὰ μυστήρια τῆς σοφίας. Φιλολογία, ποὺ δὲν φωτίζει τὴν ἐπιστήμην, ὡς ὁ ἥλιος τὸν κόσμον, εἶναι φιλολογία ἄχρηστη, βλαβερή. Φῶς ἀκοίμητο εἶναι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία. Ὅθεν δοξολογεῖται τόσο, καὶ θὰ διδάσκει τὴν ἀνθρωπότητα ἕως τὴν συντελείαν τῶν αἰώνων. Δὲν θέλω νὰ κακολογήσω κανένα, οὔτε Γερμανόν, οὔτε Ἀγγλον, οὔτε Γάλλον, οὔτε Ἑλληνα φιλόλογον. Ἀλλὰ εἰς τὴν ἡμέραν μας πλησίον μιᾶς ὑγινοῦς φιλολογίας ὑπάρχει καὶ μία φιλολογία, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς φιλολογίαν ἐπιληπτικὴν καὶ ἀσθματικὴν. Ὡς ἔννοια συχνὰ πέρτει εἰς σεληνιασμόν, καὶ ὡς ὕψος τὸν μὲν ἀκρατὴν βαρύνει καὶ ἀγδιάζει, τοῦ δὲ ἀναγνώστου πνίγει τὴν ἀναπνοὴν καὶ μαρμνύει τὸ στῆθος.

Μέλλει, κύριοι, νὰ σᾶς ὁμιλήσω δι' ἀντικείμενο πολὺ σοβαρὸ καὶ ἂν δὲν τὸ φωτίσω πρεπόντως μετανοοῦμεν καὶ ἐγὼ πρὸς σᾶς ὁμιλῶ καὶ ὅσοι μὲ ἀκροάζονται καὶ ἀρέγονται νὰ ἰσχυροποιήσω τὴν γνώμην σας, διὰ νὰ εἰσθε αὐστηροί μου δικασταί, μήπως καὶ ἡ ἔγνωις μου διὰ τὴν κρίσιν σας μὲ προσυλλάξει ἀπὸ τὰ σφάλματα τῶν συγχρόνων μου.

Θέλω νὰ σᾶς εἰπῶ εἰς ποίαν ὥραν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν εὐρίσκεται ὁ κόσμος, τουτέστι ποία ἰδέα εἰς τὸν αἰῶνα ποὺ ζοῦμε βασιλεύει εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον, ὡς τύπος καθαρὸς τοῦ λαοῦ, ποία ἰδέα βασιλεύει εἰς τὸν πολιτικὸν κόσμον, ὡς τύπος καθαρὸς τοῦ δικαίου, ἰδέα μὲ τὴν ὁποίαν ἡμεῖς συμμορφώνοντες τὰ ἔργα μας, νὰ εὐδαιμονίσωμεν, νὰ ὀνομασθῶμεν τῶντι τέκνα Θεοῦ.

Μὴν παραξενευθῆτε ἂν εἶπα ὥρα. Ἡ ὥρα εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ καιροῦ καὶ ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν αἰώνων διαφόρως πως ἐθεώρησε τὰ καθήκοντά της καὶ τὰ δικαιώματά της.

* Συνέχεια τοῦ προηγούμενου χειρογράφου, ὅπου περιλαμβάνεται νέος κύκλος ἀπὸ τὴν ἴδιαν σειρὰ ὁμιλιῶν τοῦ Γεωργίου Γερτσέτη. Ἦνα μεγάλο ἀπόσπασμα τῶν κεμένων κειμένων εἶδε ἀρχικὰ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος στὴν ἐργασία μας «Γεωργίου Γερτσέτη. Ἀνέκδοτοι Λόγοι», ἑ.π., σσ. 90-136, ὅπου καὶ σχετικὸ ὑπόμνημα.